

Майк Йогансен

**ПОДОРОЖ УЧЕНОГО ДОКТОРА ЛЕОНАРДО
І ЙОГО МАЙБУТНЬОЇ КОХАНКИ
ПРЕКРАСНОЇ АЛЬЧЕСТИ
У СЛОБОЖАНСЬКУ ШВАЙЦАРІЮ**

Електронна бібліотека української літератури
KIYC

Майк Йогансен. Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альцести у Слобожанську Швайцарію.

Редактор тексту: Ростислав Мельників

Електронне форматування: Максим Тарнавський

© Канадський Інститут Українських Студій

Повість уперше була оприлюднена на сторінках журналу «Літературний ярмарок» як два окремих твори: *Йогансен М.* Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альцести у Слобожанську Швайцарію // Літературний ярмарок. — 1928. — № 1; *Йогансен М.* Неймовірні авантури дона Хозе Перейри у Херсонським степу // Літературний ярмарок. — 1929. — № 8. Поєднані однією композицією, ці два сюжети склали основну версію повісті, що була надрукована у книзі: *Йогансен М.* Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альцести у Слобожанську Швайцарію. — Х.: Пролетарий, 1930. У наступному виданні у книзі: *Йогансен М.* Оповідання. — Х.: Рух, 1932, — автор додає до «Подорожі...» третю книгу-розв'язку, яка сюжетними лініями пов'язується з наступними творами збірки, зокрема з «Оповіданнями слюсаря Шарабана», таким чином продовжуючи композиційний експеримент. Повесть подається за виданням 1930 року. Збережено лексичні, стилістичні та правописні (за незначними винятками) особливості авторського тексту.

ПОДОРОЖ УЧЕНОГО ДОКТОРА ЛЕОНАРДО І ЙОГО МАЙБУТНЬОЇ КОХАНКИ ПРЕКРАСНОЇ АЛЬЧЕСТИ У СЛОБОЖАНСЬКУ ШВАЙЦАРІЮ

Coelum, non animus mutant qui trans mare currunt.

... only dull, thick-headed, loquacious idiots. Thus, landscape cannot be adequately treated in the literature in the usual descriptive way. But if some writer should by chance come across the idea of shifting the reciprocal roles of the landscape and the acting persons, it would be quite a different thing. The persons, treated as mere earboard puppets, as moving decorations can nevertheless impart proper movement to a description of a landscape (because of the natural tendency of the reader to follow their ways, as if they were real living people) and so a «Landscape-novel» could be made quite readable. But such a thing has still never been deliberately attempted.

(From an unpublished essay on «Landscape in the Literature» by the Author. Quoted for the use of critics only)

ПРОЛОГ

I ПОДОРОЖ! ПУТЕШЕСТВИЕ! WANDERUNG! TRAVEL! VOYAGE!

«Навіть той камінь, порепаний і сонний, що лежить між двома старими дубами при прикритті березі лісового Дінця, на котрім каменю подорожують дуже активні рудуваті мураші — і він подорожує.

Людина ж — не камінь. Людина хоче подорожувати хоча б навколо своєї власної квартири, а тим паче в далекі краї.

— Той, хто сьогодні, негайно, в цю мить не їде в Індію — той позбавлений елементарнішої людської цікавості! — так сказав один товариш, коли в його спитали, чому він проживає весь свій вік лише в своїй кімнаті. І сказавши це, він, не встаючи з ліжка, витяг зі стосу книжок повний каталог нарізних рушниць, як магазинних, так і автоматичних, фірми Віблі Скот і попросив більше йому не заваджати.

Розповідають також, що компанія веселих молодих людей, феодалів і буржуа, подорожувала була по території бувшої Російської імперії з метою: з'ясувати точно й детально, яка закуска найкраща до горілки. У кожному пункті їхньої подорожі молоді

февдали і буржуа випивали, закушували місцевим способом, а будучи рознесені по своїх номерах лакеями, другого ранку акуратно записували свої вражіння від закуски і наскільки вона полегшувала саму справу випивання. На жаль, революція не дала їм змоги надрукувати свої висновки, і люди не знатимуть повік, яка закуска до горілки найкраща, чи рибець озівський, чи оселедець каспійський, чи пельмені сибірські. І ледве чи можна думати, що неестетна і утилітаристична радянська влада дасть гроші на цю науково-дослідчу роботу.

А втім, буває й тепер, що, повернувшись з-за кордону, люди вмють розповісти тільки про те, як у німецьких готелях улаштовані ванни, який обід можна знайти в Парижі, як одягаються халуї в Лондоні і як кусаються клопи в готелях Еспанії. Вони сполучалися з європейським пролетаріатом в тілі проституток і стимулювали пролетарський рух, даючи шоферові дві марки на чай, щоб швидше їхав. Вони повернулися на радянську батьківщину в європейських штанах, з кишнями, напханими гігієнічними резиновими препаратами.

Що ж, і це подорож. Тільки я взявся б улаштувати морську подорож для такого громадянина куди дешевше.

Я напоїв би його горілкою і дав би йому на закуску по одній оливці на кожну шклянку. Далі я зняв би з нього європейські штани і посадовив би його задом у діжку з соляною водою. Потім, ритмічно похитуючи його в діжці, я ждав би, поки він почне подорожувати по морю в шторм на десять балів. Його власні вигуки звучали б як нецензурна команда капітана, і він незабаром дістався б у відомий латвійський порт, що фігурує в стародавніх анекдотах на цю тему. Чи не так, друже Родольфо?

Так казав подорожній Дон Хозе Перейра до свого друга, ірландського сетера Родольфо, ідучи з ним удвох у степах. Родольфо, що досі трохи не уважно слухав довгеньку промову свого старшого приятеля (бо степом маяли запахові портрети багатьох зайців, серед них раптом впливав образ дрохви, яскраво намальований у три запахи, конкретний і рельєфний як меццо-тинто, і не було квадрату, де не були б умонтовані ніжні мініатюри незчисленних перепелів). Родольфо нехить одірвався від кінематографічного екрану запахів і офіційно, але досить люб'язно замахав хвостом. Та побачивши він, що Хозе не здіймав з плеча свого зауєра, дійняв, що промова Хозе була суто філософічного характеру і що вернісаж запахів ще не дійшов до його свідомості. Це не здивувало Родольфо — він-бо давно знав, що Дон Хозе Перейра, його старший приятель, був сліпий на запахи до такої міри, що жажливий, гнітючий, отруйний хемічний сморід, яким тхнули його дами, не заваджав Дону Хозе сидіти з ними в одній кімнаті, цілувати їм руки, його не боліла від тих пахощів голова, а подекуди, пізно вночі випроводивши таку даму, він довго ще шмигав носом і на лиці його застигав блаженний вираз насолоди.

Так приблизно думав Родольфо, знов поринаючи в райдужні фарби запахів, а Дон Хозе Перейра, задоволений з того, що Родольфо його вислухав і з ним погодився, казав далі:

«Ми з тобою, рудий друже Родольфо, відбуваємо тепер подорож повільну, але по вінця повну запахів, образів і вражінь («Для кого повну, а для кого й ні», — скептично подумав Родольфо, почувши останні слова). Ти мусиш погодитися з тим, що чим повільніша подорож, тим більше в ній деталей, а чим вона швидша, тим менше деталей і навпаки, виростають узагальнення, пляни, абстракції, філософеми.

Найшвидшу подорож, по найпростішій лінії, робить той імшавий камінь, що лежить при прикрім березі Дінця попід двома віковичними дубами. Земля везе його навколо сонця між планети і вкупі з сонцем і планетами він суне чортзна-куди, але дуже далеко і швидко.

Улоговина, в якій він лежить, це його м'яка кабіна, і його камінна душа мислить гігантськими абстрактними астрономічними філософемами.

Тепер згадай, як ми з тобою летіли аеропляном з Берліну в Москву, скеровуючи путь свою на оці степи. Планет не було видно, а сонце стояло як міліціонер серед голубого плеса напровесні, щоб дядьки не ловили коропів під час нересту. Сонце стояло посеред голубого плеса, і ми бачили землю.

Земля була немов рельєфна географічна мапа. Це була не тепла родюча земля, а якийсь адміністративний погляд на район з геологічної, топографічної, економічної та агрикультурної точки зору. Річки акуратно впливали в ріки, поля ділилися за шестипільним принципом, лісові масиви розіклалися, як їм належало у відповідних місцях, і люди неухильно населяли землю в такому-то числі на квадратний кілометр.

Коли ж ми сіли в потяг, що мав уже куди повільніше тягти нас з Москви до Херсону, земля встала рубя обіруч нас двома натуралістичними лаштунками. З горизонтальної вона зробилася сторчова, з географічної мапи вона стала театральною декорацією. Вона дурила нас блискучою рінною, камінцями удовж рейок, вона одсувала завісу сосон з-перед маленького затишного озірця, вона виводила на кін коня, і кінь іржав у луках, вона влаштовувала масові сцени перекупок і молочниць на станціях — гомоніли голоси й дзвеніли динарії, падаючи за молоко на плятформу. Але потяг рушав, і знову тяглись непорушні декорації краєвидів — вертикальні пляни землі.

Ще повільніша і ще барвистіша стала наша подорож, коли я сів на велосипеда з клунком за спиною, а ти, рудий друже Родольфо, волів бігти за мною. З простої путь наша зробилася крива і примхлива, ніякі рейки не стримували легких коліс, і земля лягла в двох площинах — у сторчовій і поземній. Ховрашки танцювали край дороги, ринаючи в нори, пахнув чебрець, скарабей поважно переповзав колію, і я, скерувавши на нього колесо, смачно роздушив його жуківське життя, цвірінькали горобці і, мов жменя пшона, розбризкувались перед велосипедом. І здіймався кур: шина шляхом сичала, ключі, немов металеве джерело, дзюркотіли в сакві, полинина вплутувалася вмежи шпиці і деренчала, реєструючи обернення колеса.

А тепер ми покинули велосипеда в хуторі й покинули шлях. Ми сунемось зовсім поволі, зникли всі пляни і залишилося саме тілесне, тілисте життя. Уже не колеса, а самі мої ноги топчуть пил і траву, і зір мій і слух і нюх до того повні живим життям, що годі мені його перелічити. Ми поведве-ледве сунемо степами.

Переваги-ваги ми втрачаємо власну вагу у степах. Поволі-волі ми увіходимо в велику волю степів. По твоїй напруженій спині, по твоїх палючих очах, по твоєму хисткому хвостові я бачу, рудий друже Родольфо, що ти вступив достеменно в степ. Твоє дитинство, роки суворого навчання, файне й високе виховання зникли як сон перед осонням степу. Ти, тонкий і іронічний ірландець, ти вже зробився дикуном і заповнював у полях».

II

Той факт, що еспанець Дон Хозе Перейра, з фаху свого тираноборець, і його молодший приятель і друг, рудий сетер Родольфо, потрапили до таврійських степів, має, як і повелося для всіх фактів на цім і на тім світі, свою причину. Нічого не буває без причини — це зветься закон причиновости.

Правда, є люди, що цього закону не визнають, а то й просто не знають. Один відомий критик, приміром, запевняв мене, що добрий стиль, блискуча фабульна конструкція, драматичне напруження твору, що давалися буржуазії довгою роботою, самі звальються під перо пролетаріятові, як тільки пролетаріят, ознайомившись із політграмотою Коваленка, візьметься писати оповідання. Правда, цей критик мізерний, напівбожевільний істерик, але йому пощастило надрукувати вже багато знаків і за нього взялися добре лише останніми часами.

Проте більшість людей знають і шанують закон причиновости. Так мисливці: хоча б мисливець поспіль тридцять разів не влучив у качку, але ж, розповідаючи про це, він завжди точно й досконально установає тридцять розмаїтих причин, чому саме, в кожному окремому разі, він не влучив у качку. І така непохитна сумлінність і акуратність мисливського мислення, що ні один з них не погодився б — для економії розповідальної енергії — установляти причину лише в тих рідких випадках, коли він саме влучив качку. Цей факт про нього пояснень не вимагає, і причини його він шукати не хоче.

Я ж, навпаки, мушу встановити причину, чому Перейра і Родольфо, тираноборець і рудий ритрайвер, потрапили до степів з далекої Іспанії.

Обоє вони були аристократичного походження. Бабуся Родольфо, буди ще молодою золотою сукою, одержала на виставці велику золоту медаль і таку саму золоту медалью молода золотава сука здобула на польових екзаменах для собак. Бабуся Дона Хозе Перейра не одержала золотої медалі, буди ще молодою золотоволосою дівчиною, але зате ж вийшла заміж за діда Хозе Дона Хуана Перейра і увійшла таким способом в аристократичну стародавню фамілію, хоча й дуже бідну. Єдиний спомина колишніх розкошів, золотий фамільний медальйон Дон Хуан Перейра, шкільний учитель, своїми руками повісив на шийку своїй нареченій. У цім медальйоні століттями зберігалася крапля крови, виточена Філіпом П'ятим з тіла прапрадіда Дона Хуана Перейра. Медальйон був згодом проданий, але крапля дісталася в спадщину нашому героєві і підтримувала його на святім шляху тираноборства.

Перед від'їздом своїм до степів Дон Хозе Перейра замислив убити генерала Прімо-де-Ріверу, тирана Іспанії, фашистського диктатора. Перед цим він з доручення громадських груп і приватних осіб уже забив двох генералів і одного адмірала. Але що генерали ті були дуже старі й заштатні, а з адміралом у Дона Хозе були особисті рахунки, він уважав, що може з гідністю завершити свою кар'єру, тільки забивши справжнього тирана, і потім піти на шибеницю. Отак з історичною необхідністю сталося, що Дон Хозе Перейра, сам, не буди ні в якій організації, постановив убити еспанського диктатора.

Перед цим, одначе, йому сильно закортіло полювати. Не було ніякого сумніву в тому, що втекти після вбиття Прімо-де-Рівери йому не пощастило б. Отож Дон Хозе взяв географічну мапу і почав шукати місця, де влаштувати останнє полювання. Щоб не ризикувати самому вибором місця, Дон Хозе покликав свого друга Родольфо і показав йому мапу. Родольфо, який не раз уже виявляв дивовижну інтуїцію в мисливських справах, ткнув носом простісінько в далекі степи.

Того ж вечора Дон Хозе Перейра замовив собі й Родольфо квитки на потяг. Другого дня вранці йому пощастило знайти на барселонському базарі граматику Синявського. Він не розлучався з нею аж доки не приїхав у степи. Йому дуже сподобалися звуки української мови.

Vil-vola, kin-kona, rip-pora...
скандував Дон Хозе під рівний стукіт вагону.

Dim-domu, kin-konu, bib-bobu...

деклінував він чудні лункі слова, що нагадували йому гомін барселонських дзвіниць. І він брався скласти речення.

«В чис-тім по-лі край до-роги я пере-стрі-ва-ти-му... дід... дода і даватиму йому кусень хліб... хльоба».

«Дід їсти-ме хліб і котити-ме біб...»

І Дон Хозе склав вірша:

*«Я покинув Барселону,
— Кін-кону, лін-льону,
Не побачу її зроду.
— Лід-льоду; дід-доду».*

III

Була вже середина серпня, а Дон Хозе Перейра і його друг, рудий сетер Родольфо, все йшли далекими степами. Була також середина дня, і сонце стояло близько середини неба. Вони йшли просто на геодезичну башту, за якою починалися качині місця. Так сказав херсонський хазяїн Дона Хозе, селянин Середа. Дон Хозе і Родольфо були в середині своєї пішої подорожі посеред далекого степу.

Дуже широкий був степ, скрізь був степ назвиш, навзбіч і навперед. Степ був як шайба надокколо них, круглий і безконечний. Ті, хто живуть в горах і в пагорбах, на високих берегах рік і в вогких лісах, тут, ідучи в вічному кільці, не побачили б степу. Його не було. Степ це те, чого немає. Немає ні гір, ні гаїв, ні озір. Є одна шалапутна шайба, над якою тремтить містична блискуча юга. Мовчки степенулися мідні кінці всесвітньої шайби, і по них, як по рейках, пішли кружляти обрієві обручі. І треба було подорожньому дійти до середини дня в степу, щоб почути мільйон його хмільних голосів.

В степу стояв дум. Дум гудів з-під землі, з-під коріння закурених смаглих рослин, дум упадав з неба, біг навзаводи з шумом трави, югою коливався навсонні, умирав у шепті торішньої тирси і знову ріс: шугав у траві, розбухав у дику монотонну монгольську оркестру, гудів і глушив вуха, скаженими крилами бився об мідну непереможну шайбу, дзвенів, верещав, ячав і знову, полегом стихаючи, дум западав у тихий шум трав, усихав і зникав крізь землю, покинувши по собі висохлі сльози солонців.

Перейра й Родольфо ішли як спали. На відшибі праворуч забовваніли велетенські фігури людей, що ходили навколо колосальних копиць. Люди накладали в гарби пшеницю, і Дон Хозе Перейра, не дуже твердий у політичній економії, узяв їх за пролетаріят.

IV

Я, автор цієї повісти і отець Дона Хозе Перейра та його приятеля, рудого сетера Родольфо, так само як і багатьох інших персон, реальних і нереальних, що є в тій повісті, і

багатьох речей у ній, показаних дуже наочно і докладно, я так само, як Дон Хозе, дуже люблю і поважаю пролетаріят, тільки ще куди глибше і повніше.

Я люблю і поважаю пролетаріят, по-перше, за те, що він був моїм першим товаришем у дитинстві і був єдиним товаришем, що мене не зрадив і не покинув тепер, коли я виріс, коли інші товариші дитячих літ моїх поробилися або бурбонами, або професорами, або бухгалтерами, або істориками літератури.

Я люблю пролетаріят за те, що він не силує мене продавати своє перо і мене, небагатого і нефешенебельного, не одягненого у вечірній чорний сьют і не навченого манір, не покидає і не перестає мати за свого товариша.

Я люблю пролетаріят за те, що він узяв мене за руку і веде з собою на верховиння історії. Я поважаю пролетаріят за те, що він мій вождь і мій учитель, і я ніколи не брався його нахабно вчити, і безсоромно претендувати на ролі його вождя мені, слабому і капризному інтелігентові. Я поважаю пролетаріят за те, що в своїх книгах він навчив мене політичної економії і філософії і з вуст робочої молоді своєї навчив мене про ролі віршів у будівничім процесі. Як мій товариш пролетаріят, я люблю футбол, американський фільм, авантурний роман, риболовлю, полювання й природу.

Але найбільше я люблю пролетаріят за те, що він — Майстер, за те, що це він робить Річ, і через те тільки він може зробити світ. Я признаюся, що я давно і безнадійно закоханий у Речах, що я навіть купував інструменти, якими не міг або не вмів користуватись, тільки для того, щоб день у день виймати їх зі столу і розглядати протягом довгих годин. Я давно знаю напам'ять десятки каталогів фотографічних камер, рушниць, велосипедів, біноклів, об'єктивів, і коли мені трапиться каталог секстантів або мікроскопів, що з ними я не змію обійтись, я так само вивчив би цей каталог напам'ять. І коли я пишу, я пам'ятаю, що мій Майстер, мій Товариш хоче, щоб я робив добрі Речі у своїм ремесстві. Я сподіваюсь, що в своїм невеликім ремесстві я зроблюся такимож Майстром, як мій товариш-пролетаріят.

Отож Дон Хозе, що й сам був прекрасна Річ, бо він був високий, веселий, сильний і ледачий тираноборець, але сам не вмів робити речей, теж дуже поважав пролетаріят. Побачивши людей, що накладали снопи на гарби, і вирішивши, що то є пролетаріят, він полюбив цих людей і став наближатись до них.

«Любий і рудий друже Родольфо, — сказав Дон Хозе. — Пам'ятаєш, як я теж був пролетарем, коли возив вугілля на кораблі у Барселоні. На вокзалі я грузив чорні брили на підводу і віз вугілля через Барселонету на Муеля Нуева аж до Муеля ді Леванте, де стояли крейсери. Там я спиняв коней і ніс вугілля на крейсер. Я теж був пролетар, мій любий друже і рудий Родольфо!»

Родольфо спинився і оглянувся на Дона Хозе. Така примітивізація поняття пролетаріят йому не сподобалася, але, звикши до дитячих сентенцій свого приятеля, він не висловився, а тільки злегка неохоче замахав хвостом.

«Пам'ятаєш, рудий друже Родольфо, — сказав Дон Хозе, — як за багато-багато років у Барселоні пав сніг. Я цілий день возив вугілля на Муеля Нуева і вертався додому натовлений і виснажений украй. Сніг лежав на вулицях, і вони самі пливли повз мене, коли я йшов по Гран Віа дель Маркес дель Дуеро. Таке було моє почуття, рудий друже Родольфо, коли б його укласти в рядки українського віршу і оздобити в кінці кожного рядка почасті оригінальними, почасті стародавніми римами та асонансами. Слухай:

Чи вмерли вулиці, чи я їду сам

*З робочим днем за плечима?
— За берегом міста — ліса,
За лісами ліса нерушимої.*

*Дзвенять вогні і ринуть у ніч,
Дзвінок заївсь у залізо.
Іду і не втямлю, не злічу облич —
Вже пізно.*

*Чи вмерли вулиці, чи я іду сам
До себе в самотні очі?
За берегом міста — ліса,
За лісами незміряні ночі.*

*Не чую нічого. В січневу ніч
Заблукав я, осінній олень.
Не спадав сніг із пізніх пліч,
За плечима поле і поле.*

«Таке було моє почуття, любий друже Родольфо, — сказав Дон Хозе, — коли я був пролетарем. Невже і це тебе не переконує?»

Родольфо знову спинився і на цей раз уже не замахав хвостом. Він з довгим німим докором зорив на Дона Хозе. Дон Хозе підійшов до нього і м'яко погладив його кошлату шию за сивуватими вухами. Вони стояли серед степу. Щир, щирей і щиріця, амаранти Дон Хозевої Іспанії, зняли шепт у них під ногами. Знову ріс дум і гойдав степами, переповнював вуха і дзвенів у душі. Далеко праворуч німі силуети велетенських людей ходили надокколо конічних копиць. Дон Хозе повернув до себе голову Родольфо і мовчки дивився йому в темна-оріхові очі.

«Як вам не сором, — раптом сказав Родольфо. — Як вам не сором римувати «очі» і «ночі»!».

V

Друзі йшли вже подом. Замість гір і проваль у степу буває під і верх. На око вони нічим не різняться, та старий степовик одразу помічає, що на версі більший буває обрій і не ті ростуть трави, що на поду. І трави в поду трішки зеленіші й пізніше сохнуть. Велетні й копиці були вже недалече. Дон Хозе помітив, що Родольфо став якийсь серйозний і зовсім перестав слухати його слів.

«Зайці, — подумав Дон Хозе. — Але в серпні на Україні не дозволено стріляти зайців. Втім, може це куріпка або перепілка». Дон Хозе зняв з плеча свого зауера і ще раз подивився на нього.

На вигляд це був звичайний бравий зауер дванадцятого калібру, безкурковий. Артист-збройовник знайшов би на ньому силу дрібних хиб. Він зауважив би довгасту форму другого гака і висловив би думку, що для такої важкої рушниці конструктивніший був би гак майже квадратний, куди коротший і ширший. Роздивляючись накладки на замках, артист довго і думно хитав би головою і не міг би утриматись від сентенцій з приводу

ручного гравірування. Він рішуче заявив би, що грубуваті лінії літер і візерунків ясно доводять, що їх просто труїли кислотою на восковому шарі, а не карбували різцем від руки.

Далі артист, узявши зауера на середній палець правої руки, знайшов би, що він збальансований там, де кінчається колодка, а значить, у семи сантиметрах від подушок. Трудно було б чекати, щоб він не згадав при цьому за рушницю з бальансом у чотири з половиною сантиметри від подушок.

Імовірно, що після цього артист-збройовник витяг би з кишені коробок з цигарками, добув би цигарку, постукав би нею об вічко коробка, швидким рухом засадив би її межі губи, запалив би сірником і звернув би увагу на приклад зауера. Сорт волоського горіху, з якого зроблений був приклад, уже сам по собі викликав би дещо непевний вираз на його суворім лиці. Але той факт, що приклад був не полірований, лише навощений, довершив би непевне від нього вражіння — артист-збройовник перегнав би цигарку з правого кутка рота в лівий, і на вустах його з'явився б гіркий іронічний осміх.

Але Дон Хозе Перейра не був артист-збройовник. Дон Хозе Перейра знав тільки, що він цілий рік надурочно пиляв дрова, щоб купити саме цього зауера, що вже цілий рік стояв на комісії у барселонській магазині, куди його прислав доктор Леонардо Пацці (очевидно, якийсь італієць), потрібуючи грошей на подорож у Слобожанську Швайцарію.

Тож Дон Хозе бачив у своїх руках тільки могутні дула трикільцевої сталі, тільки потужні патронники у вісім міліметрів завгрубшки, тільки неймовірні чоки по 1,2 міліметру кожний, тільки на гринері голуба, що гарантував йому далекий, густий і сильний бій.

Сонце жактіло над степиною, блискучими краплями злітало на довгі дула зауера, переймало подих, заходило в душу і знов вогненними краплями виступало на темній шкірі Дона Хозе. Він весь горів і перегорав під сонцем. Йому здавалося, що помалу згорало в ньому все, чим він раніше жив, палали і падали, одгорівши, його думки, звичний стрій світогляду і навичок. Він забув усе, що знав. Сонце випалило в ньому пам'ять. Він забув, хто він такий і звідки взявся і для чого приїхав. Він давно увійшов у степ, а тепер степ увійшов у нього. Йому здавалося, що те, чим він був раніше, тікало від нього за обрій з блискавичною швидкістю між блискучими рейками дул. Його «я» маячило уже на одній лінії з крайнебом, воно було — мушка десь за тисячі верст від нього на самім краї безмежного шляху двох дзеркальних дул. Він опустив рушницю, і «я» потопло за обрієм.

Якась нова кров, п'яна й гіркіша за полин, попливла по жилах і ударила йому в голову. Він ясно відчув, що згорів на попіл і народився знов. Він був уже не Дон Хозе Перейра, інтелігент і тираноборець, а Данько Харитонович Перерва, степовик і член степового райвиконкому.

VI

«Що це за *** іде подом?» — сказав куркуль Щовб, повиснувши на рублі і ждучи, щоб куркуль Довб притяг рубля мотузом.

У відповідь на це куркуль Довб зачепив рубля мотузом, зігнув його ще, так що здоровенний рубель застережливо рипнув, і замотав мотуза за належні виступи на гарбі. Зробивши це, куркуль Довб озирнув гарбу останнім командним поглядом і поліз у кишеню по тютюн. Далі він насипав ручкового на папірець, утрисив його в формі

математично рівної лінії, загнув один край, завернув цигарку, висунув язика і в той момент, коли білий папір, пробігаючи по мокрому язикові, став прозорий як скло, сказав:

«А тобі що за діло. Він же зайців не б'є. Побойться не в строк стріляти *** його *** !»

Навантаживши свої гарби, перейшли обніжком, щоб закурити, куркуль Стовб і куркуль Ковб. Не дійшовши до Довба ступнів із десятеро, куркуль Ковб і собі став розглядати самотню постать мисливця з собакою.

«Знаєте, хто це, хлопці, — сказав куркуль Ковб, не одводячи руки з-від очей. — Це, щоб ви знали, бісової душі камуніст, Данько Перерва. А ото попереду біжить його гідолової віри рудий собака».

Усі четверо почали пильно придивлятися до фігури мисливця. Мисливець зненацька став. Погляд куркулів упав на його собаку. Собака застиг у наїженій, неймовірній позі. Мисливець коротким рухом звів рушницю.

VII

Коли новороджений Данько Харитонович Перерва побачив, що Родольфо застиг перед невеличкою ямкою в поду, по всьому тілу його пробігли і піднялися в голову холодні голки найдужчої, найбожевільнішої з емоцій. На одну невимірно коротку мить він відчув, що руки його раптом узялися потом, і враз забув про це. Поволі, сливе непомітно, як хвилинка стрілка дзигарів, Родольфо витягався у напрямі ямки, і ямка ця враз зробилася центром степу і центром усієї землі.

«Піль», — несподівано і жахливо прохрипів Перерва. Родольфо упав вперед, із ямки рвонувся заєць, розлігся стріл, заєць фонтаном стрибнув угору, упав і застиг на землі.

VIII

Лише тепер Данько Перерва зрозумів, що він стрілив по зайцю в середині серпня. Він стояв як очманілий і ждав. Аж от до нього долинули якісь довгі незрозумілі звуки. Він оглянувся: четверо дядків відійшли від копиць і щось гукали, розмахуючи руками. На мить ушух вітер, і Данько почув слова.

«Нащо б'єш за-айця *** твою *** !» — знову хитнув вітер і розляглося тільки о-о-о степом проти вітру. Вітер хилитав слова, дробив їх на друзки і раптом вітер полетів на нього і враз остудив його спітнілу голову. Данько рішуче ступив до зайця. Зробленого не вернеш. Він узяв зайця в тороки, повісив зауєра на плече і швидко пішов геть. О-о-о, дробив вітер слова на друзки. Данько, не оглядаючись, рівно і легко ішов уперед. Він знав, що непростимий учинив гріх, убивши зайця в середині серпня, але він так само знав, що датися в руки куркулям, щоб вони з тріумфом повели члена степового виконкому в місто, все одно не можна. Він утече від них і тоді він сам з'явиться у виконком і чесно розкаже, як він ненароком убив зайця.

О-о-о, дробив вітер друзки слів. Данько, не оглядаючись, хутко ішов уперед. Він постановив подивитися назад, коли вітер перестане доносити до нього слова. І щоб зовсім заспокоїтися і йти рівно мов машина, він ураз, як увірвавши, перестав думати про зайця, про серпень, про куркулів і натомість узявся пригадувати вірша, що він давно-давно десь читав у книзі невідомого поета з норвезьким ім'ям.

Степ сповила велика борода,

*Веде вівса і попасає просо
У край землі, де голуба вода
Стоїть у озері підтикана і боса.*

На небо глянув Данько...

*А небом йдуть водяні вози
Над океаном орної країни.
Старий чумака береться за гузир
І хмарам набатовує на спини.*

*По берегах повстання і пісень
Над ріками радянських революцій
В далеку путь налагодився день...*

Останній рядок запав десь межи полини, й Данько не міг його відшукати. Він напружував пам'ять і ладнав рими до «революцій». «Муці... руці... гнуться... каруці...» — добирав він рідкі слова і не міг видерти рядок із полинів пам'яті. Йому стало моторошно, по колінах прошкандибала млість і налягла халяви холодним оливом. Він зробив ще одне істеричне зусилля. «Штуці... розпуці... мнуться... перуці...» — мигтіли непотрібні, недоречні слова і не здіймали з серця тягару незнайденої рими.

Вірш зрадив його. Він не міг довше терпіти. Він знав, що не сміє оглядатись, але довше не міг терпіти. Він оглянувся крадькома назад.

За ним, у рівному півколі, ішли мірною ходою п'ять велетенських постатів.

ІХ

Немов зачарований, не міг Данько одірвати очей від того, на що не смів дивитись. Навантажені снопами гарби стояли далеко-далеко позаду, коло них не було нікого. Данько силував очі, намагаючись розглядіти коло гарб хоч один людський силует — і не міг. Дядьки покинули роботу і лавою гнали його кудись за горизонт. Данько знов повернувся, вибрав собі точку на обрії, щоб іти рівно в центрі грізної дуги дядьків, і пішов уперед.

Знову йому враз зробилося холодно. Тепер уже не куркулі переслідували члена степового окрвиконкому за порушення правил полювання, а п'ятеро людей гнали одного, покинувши роботу, стомлені і люті, в пустельнім степу, самі захоплені ловецькою жагою, готові на все, не зважаючи ні на які наслідки.

Данько випростався на весь ріст і витяг м'язи на молодих ногах. Ноги заграли як пружини і пішли, ледве торкаючись землі. Чоботи сиділи добре, не муляли ніде і м'яко слухались музики м'язів. Дбайливо розраховуючи сили, Данько прискорив ходу якраз настільки, щоб іти шість кілометрів на годину. Він ітиме до ночі, але не дасть себе наздогнати. Він глянув на сонце: йому лишалося іти ще із п'ять годин. Тридцять кілометрів! У громадянську війну він легко робив п'ятдесят із одинадцятифунтовою нарізною рушницею на плечі.

Родольфо весело біг попереду, забігаючи в кущики і тішачись з розмаїтих, розмаринних, розбіглих запахів. Данько свиснув: Родольфо став у стрибкові й дивився на

нього. Данько свиснув ще раз, Родольфо підбіг до нього і ніжно просунув шию і спину під його рукою.

«Біжи, Родольфо, — майже весело сказав Данько. — Ми тікали з тобою від скандалу, тепер ми тікаємо від смерти». — І він легенько штовхнув пса долонею.

Х

Данько і дуга мовчазних переслідувачів пройшли вже кілометрів із сім, ідучи просто на захід. Сонце непомітно побільшало і почало злегка набрякати по краях, воно йшло вже вниз, вдихаючи степовий дух. Не було вже ніякого сумніву в тому, що дядьки зовсім забули про зайця та про правила полювання і гнали мисливця як дичину, як дрохву, щоб забити його дрючками.

Данько знову почав міркувати. Не може бути, щоб вони гнали його навмання у степ, але й досі не було видно, куди вони його заганяють. Як і п'ятеро мовчазних людей, що уперто йшли за ним, Данько геть забув про зайця. Він був свідомий тільки того, що якийсь незвичайний тягар наполягає йому на пояс.

Багато-багато сот метрів він механічно ішов уперед і не міг розгадати, що саме заваджає йому йти. Його думки кружляли навколо кінцевої сцени дня. Він, коли поляже присмерк на поля, востаннє прискорить крок, і дуга зникне з очей. Він перейде ще пару кілометрів і вибере собі місце ночувати. Він скине чоботи, і розкіш розіллється по всьому тілу. Він здіме рушницю й патронташ і покладе патронташа під голову. Він одіпне зайця...

«Заєць!» Ось що заваджає йому йти! Заєць давив на живіт, на крижі, на психіку. Заєць — чудно! — і досі надушував на мозок, як тінь він метушився десь у завулках пам'яті і не давав йти спокійно і весело.

Данько, не спиняючись, одв'язав зайця і високо підкинув його вгору. В цю саму мить у ньому тьохнула фантастична надія. Заєць перекинувся в повітрі і важко гепнув об землю. П'ятеро переслідувачів не могли не бачити його. Данько занотував собі місце, де упав заєць, і, не оглядаючись, пішов уперед.

Перейшовши дистанцію від дуги, він знову відчув, як тьохнула абсурдна надія, він швидко оглянувся. Середній дядько саме переходив те місце, де упав заєць. Він нахилився — усе в Данькові завмерло — він підняв зайця — Данько став і з майже істеричним благанням дивився на нього. Дядько стояв із зайцем у руці і видимо вагався. Зненацька заєць високо злетів угору, перекинувся і впав на землю.

ХІ

Данько гарячково схопився і ледве стримав себе, щоб не побігти. Фантастична сподіванка важко упала з зайцем на землю. Дуга рівно й розмірено йшла вперед. Ніхто навіть не підійшов до середнього, ніхто не гукнув, знову усі йшли розмірено і рівно. Десь далеко край неба манячила покинута гарба коло чорних заокруглих куп хліба.

«Родольфо», — сказав Данько. Рудий сетер схопився й став, повернувши до друга голову.

«Сюди», — рішуче сказав Данько. Повний мисливського запалу, рудий Родольфо підбіг до стрільця.

«Слухай, Родольфо. Слухай уважно, бо нам з тобою тепер непереливки, як каже український народ, коли зверх звичних і нормальних тягот і бід доводиться йому зазнати ще й якоїсь, у пляні непередбаченої біди.

Наше становище можна було б коротко схарактеризувати в такий спосіб: нас женуть і гнатимуть аж до ночі. Коли до ночі нас не спіймають, то ми врятувались. Коли до ночі нас спіймають, то мене, Данька Харитоновича Перерву, уб'ють, а тебе, рудого сетера Родольфо, продадуть десь у великому місті, де ти поза всяким сумнівом матимеш на виставках золоті медалі щороку.

Так, рудий друже Родольфо, ти матимеш щороку золоті медалі, але ти втратиш свого друга й товариша Данька Харитоновича Перерву. А в жилах твого друга, любий Родольфо, очевидно, тече ще якась інша кров окрім слов'янської. Бо ти ж знаєш, що я б'ю тебе тоді й тільки тоді, коли ти на це заслужив.

А той козак, що буде тобі, о Родольфо, за хазяїна і друга, битиме тебе в таких випадках. По-перше, коли він не влучатиме в дичину — це раз. По-друге, коли він посвариться з жінкою — це два. По-третє, коли він буде п'яний — це три. У перших двох випадках він битиме тебе нагаєм, чи гарапником, а в третьому просто буде гатити в твоє обличчя чоботом, стараючись влучити в ніс.

Отож, любий друже, я рішучо раджу тебе негайно податись додому, обминаючи по дорозі всіх знайомих і незнайомих людей. Чекай!»

Данько написав на ходу скільки слів на папірця і прив'язав до ошийника Родольфо.

«Додому!» — скомандував він по цьому. Родольфо стояв, вагаючись. Він сподівався, що друг, може, ще переіменить постанову і дозволить zostатися з ним.

Але Данько став одв'язувати від пояса ремінячку.

«Додому!» — повторив він. Родольфо одійшов на пару ступнів і знову спинився. Тоді Данько підбіг до нього і, що мав сили, оперіщив його ремінякою. Родольфо зойкнув і подався геть.

Данько знов оглянувся назад. На справі з Родольфо він утратив метрів двадцять. Фігури побільшали і з чорних зробились колірові. Данько зняв патронташа і високо підкинув його вгору. Два запасні набой він полишив у кишені і пішов уперед.

ХІІ

Сонце вже хилилось униз, важке і спітніле. Воно всмокотало в себе горілчаний дух степу і тепер, червонопике, віддавало назад гірку відвологу. Зачервлені губи стискали його захекану вогняну пащу. Воно зітхало вітрами і гикало полиною наливкою.

Данько давно вже йшов, нічого не думаючи, і забув про ноги й про кілометри. Ноги самі йшли, і кілометри, зсотуючи гони, мов рулеткова стрічка викочувались з-під сонця. П'ятеро переслідувачів так само рівно й мовчазно йшли за ним, і Данько угадував, що їхні тіла так само переключились на хідню, що в душах їхніх загас гнів і зосталося тільки радісне почуття руху, що, наздогнавши його, вони уб'ють його весело й спокійно, ніби жалкуючи, що скінчилась довга, натхненна, розкішна гонитва.

Данько згадав далекий хутір, де він народився й пережив свого життя перші роки. Пасучи вівці, той хутір здавався йому мов п'ять чорних гнойових купок десь на обрії. Там у гнойових купках вовтузились його гнобителі, і він прив'язував військову гільзу до дерев'яного держака і пристроював до неї курок на резинці. У руках його жовта гільза робилася шостистрільним револьвером, на чолі революційного війська він гордовито

увиходив у хутір і конфіскував усю сметану і шомполку дядька Мусія. Він забирав у полон все населення хутору і дарував волю тільки блакитноокій Дуньці, дядьковій Мусієвій дочці. Та Дунька, переконавшись, що тільки він, Данько, є справжній герой і вояка, сама не приймала від нього волі і кликала його їсти сливи в дядьковім садочку.

Але він odmовлявся іти з нею в садочок і будував машину, щоб легіти з Дунькою на Марс і приєднатися там до інженера Менні. Уже машина була готова і блищала, як новенький паротяг, і на ній були величезні білі, мов гусячі, крила. Удвох з Дунькою вони навантажували в машину провізію — там був здоровенний кусень сала, печена гуска, решето слив, дві миски з сметаною — одна для нього і друга для Дуньки, — вони ставили в кутку дядькову Мусієву шомполку, набиту буйним шротом, щоб оборонятись від нападу, і Данько стелив свитину спати коло того кутка, так що рушниця була напохваті.

Він згадував, які маленькі й незначні зробилися оті п'ятеро хат, коли він, комісаром полку, вертався з німецького фронту. У нього вже насправді була прекрасна манліхерівська рушниця і в нього був справжній офіцерський наган. У нього також був годинник, але не це його тепер цікавило. Він вертався до свого хутора бійцем і пропагандистом, йому нічого було робити коло цих п'яти хат, але він сподівався побачити Дуньку. І ці п'ять чорних хат, що мріли перед ним на обрії, хоч які вони були незначні тепер, але з-поміж них двома ясноблакитними очима визирало далеке небо хлоп'ячих мрій і юнацької сподіванки.

Але Дуньки на хуторі не було — вона розтала десь між якими двома станціями у громадянській війні під час хлібного походу. І його тріумф у хутірському масштабі здавався таким нікчемним, що він того ж вечору виїхав з хутору у простори громадянської війни, і п'ятеро хат востаннє зникли з очей його...

Данько глянув перед собою на обрій. Просто перед ним, мов п'ять копиць, лягли п'ять заокруглих чорних купок. Він протер очі, за п'ятьма купками причаїлись обополи ще дві, три, ще ціла купа хаток.

І враз він зрозумів. Куркулі заганяли його на степовий хутір.

ХІІІ

Отже, просто додержуючи дистанції між собою і переслідувачами, Данько вже не зміг би врятуватися. У хуторі вони дістануть коней і собак і спіймають його за якусь годину запевне.

Данько змінив напрямок і почав подаватись лівіше; перейшовши так зо два гони, він оглянувся. Ловці перегрупувались і обходили його з лівого плеча. Данько взяв ще лівіше, і в ту ж мить скрайній лівий перебіг, а за ним і інші; Данько знову пішов просто на хутір, і негайно лінія ловців вирівнялась в тому ж напрямкові. Скайні почали іти швидше і підбігали вже сливе на одну лінію з Даньком, він трошки прискорив ходу і знову йшов прямо на хутір.

Хутір множився і виростав. Тепер це були вже не десяток хат, а два, може і три, десятки і вони простяглися довгою вулицею, щоб перестрінути Данька і допомогти забити його. До них було вже не більше, як два кілометри.

Данько ішов просто на хутір і оком повстанця оцінював місцевість. Обминути його вже не можна було, навіть коли б ловці дали йому на це час. Просто перед хатами, немов картата плахта, лягли поля, сині, фіолетові і сіро-сиві.

Данько націлився на найбільший сивий чотирикутник і йшов просто на нього — це була гречка. Не дійшовши до поля гін з трое, він зняв рушницю, взяв її в праву руку до стегна і побіг уперед, скільки мав сили.

Коли на нього війнуло медовим ароматом від буйних полків і дивізій гречки, він на бігу ще раз оглянувся назад. Усе було гаразд. Ловці спокійно, не поспішаючи, ішли вперед і навіть скрайні дуже відстали від нього — лови кінчались, бо звір остаточно розгубився і сам метнувся в пастку.

Повним ходом доскочивши до гречки, Данько упав в обніжок і швидко поповз плазом. З першого обніжку він завернув у другий, потім подався вправо, потім знову наліво і плазував так, аж доки, з його розрахунку, ловці не підійшли прикро до гречаного поля. Тоді Данько упав лицем на землю і причаївся.

Ловці могли не знайти його. Вони могли збитися в купу, шукаючи, і тоді він легко зміг би втекти назад від хутора раз уже перейденою пугтю. Гонитва тоді знову почалася б, замість скінчитися в цій гречці.

Але вони могли і натрапити його так, що він не встиг би втекти. Тоді довелося б вистрелити два патрони наосліп і вмерти.

Данько давно вже перестав боятись. Він слухав. В гречці стиха лазив вітер, просили пити перепели, якась мушва, збившись роєм просто над Даньковою головою, дзюрчала одноманітно як довга закурена дорога, як пахне дьоготь, як риплять колеса, ковтаючи куряву. Міноти минали і хвилювались хвилини, а ловців усе не було чути. Подекуди Данькові здавалося, що всі п'ятеро ловців тихесенько підійшли до нього і стоять навколо і мовчки дивляться на його спину. Він хотів повернути голову і не міг. Лазив дитячий вітер, поспішалися пити перепели, мушва дзюрчала, а ловців усе ще не було.

Могло бути, що вони одразу подались на хутір по собак і підводи і людей. Могло бути, що вони послали когось у хутір, а решта сіла навколо і чатувала, покурюючи тютюнець і балакаючи на теми сільськогосподарчі. Але могло бути, що вони й досі шукали його. І так і так не можна було підвести голови і треба було дивитися в землю межі коріння гречки. Червоні стовбури гречки стриміли над горами скородженої землі, як сосни на сивих дюнах, і з гори на гору в хащах мандрував мураш, білобокий і білогузий, і в профіль він здавався Данькові змиленним, спітнілим шестиногим конем. Він дряпався поміж грудок, ставав диба і знову біг ристю поміж сосон. На самому шпилі дюни щось заворушилось коло червоного стовбура — це був другий мураш, червоний, як прозора киновар. Він, не поспішаючи, розгладжував довгі вуса і лагодився в пугть.

Білуватий добіг до шпиля і став, зачуявши червоного. Червоний покинув гладити вуса і, не поспішаючи, ступив уперед. Білуватий завагався і почав повертатись, щоб тікати, та в цю мить червоний уже підійшов прикро до нього. Білуватий знов повернувся передом, і вони стали помалу витягати вуса один до одного. Раптом вуса зійшлися і, як пружини, одскочили назад, намацавши вороже тіло. Білуватий і червоний зчепилися кліщами.

Данько, мов зачарований, дивився на герць. Обое були потужні мускулясті воїни, білуватий трішки ширший і більший, червоний стрункіший і з більшою головою. Вони стояли диба, зчепившись кліщами і напруживши м'язи.

Зненацька червоний покинув землю і почав згинатись. У ту ж мить одірвався від землі і білуватий. Вони впали і качались у куряві, не випускаючи кліщів, тіла їхні чимраз більше згиналися дугою, то один, то другий був зверху, і боротьба вагалася між червоними стовбурами гречано-соснового бору. Раптом білуватий схопився на ноги, зігнувшись в дугу, червоний висів на його кліщах. Білуватий бив їм об коріння сосон, качав його в

куряві, знову схоплювався диба, біг, котився, метушився, падав сам на спину і знову мотав ворога поміж корінням. Рухи його робилися чимраз швидші і істеричні, око не могло встигнути за його блискавичним мигтінням, а червоний щодалі дужче згинався в дугу.

Аж ось задок червоного підгорнувся зовсім під тіло і наблизивсь до кліщів, білуватий почав охлявати, кислота біла йому в голову, він немов спросонку безладно вовтузився на однім місці, ноги йому почали сіпатись, він як п'яний хилився набік, він розпустив кліщі і, змахнувши в повітрі руками, упав у куряву. Тоді червоний розігнувся і став на ноги. Він тепер не зважав анітрохи на змилений труп, що корчився в куряві коло його ніг. Він поважно випростався на весь ріст і почав акуратно розгладжувати вуса.

Він одпочивав дуже довго. Данькові здавалося, що він зроду не скінчить одпочивати і гладити вуса. Минали десятки секунд — мурашиногречаних годин — а він усе гладив вуса, гладив щораз повільніше й ніжніше. Цей спокійний ритмічний жест люляв потомлену Данькову душу, його хилило на сон, він одпочивав в одному темпі з переможцем. І в міру того, як серце стало битися повільніше, думки почали весело вовтузитись, чіпляючись одна за одну, одкушуючи одна в одної хвості, збиваючись у купу, спливаючись, засинаючи. Примчався вітерець і струсив у медове море гречаного світогляду дьоготь, запах чорного хліба і поту. Вітерець стих, а гречка далі ламалась і шуміла. Данько враз охолов і насторожився.

Хтось, зовсім близько, проходив повз нього гречкою.

XIV

Данько занімів на місці і почав рахувати кроки. Ішов один чоловік. Значить, вони все ж таки шукали його. Гречка ламалась і тріщала, з крахом наближалась до Данькової голови, ішла вже зовсім близько і раптом змовкла. Данько прикипів до землі. Знову захрумтіла гречка і на цей раз почала ніби віддалятися. Данько виждав шістдесят секунд і з неймовірною обережністю підвів голову, дивлячись крізь високий кущик. Постать віддалялась, його не знайшли. Сонце було вже зовсім низько над обрієм, ще година — і можна буде втекти назавжди. Данько виждав ще триста шістдесят секунд і глянув сміливіше. Постаті куркулів ішли на хутір.

За п'ятнадцять, двадцять хвилин вони уже збалакаються на хуторі про підводи, за двадцять п'ять-тридцять хвилин вони знову виїдуть з хутору з собаками. Данько сперся на лікті і дивився на ловців. Коли остання фігура зникла поміж хат, він поповз у напрямі від хутору; проповзши кроків з двіста, він потрапив у яр — це був той самий яр, що в ньому далі лежав хутір. Данько став на ноги і, що мав сили, побіг яром геть від хутору. Йому треба було бігти ще сорок хвилин, поки зайде сонце, а далі він міг одпочинути. За сорок хвилин він міг зробити з чотири кілометри.

Данько трішки придержав біг: треба було берегти сили. Він уже пробіг мало не весь яр і мав вибігти знов на степ, коли побачив двох хлопчаків, що закурювали цигарки, сівши за горбочком.

«Дядю, дайте табачку», — почав гукати один з хлопчаків і змовк. Його здивувало, що дядя біжить з рушницею в руці. Данько відчув це і спинився. Збрехати щось було неможливо, все одно догадаються, коли виїде підвода.

«Собаки моєї не бачили?» — спитав Данько. Хлопці мовчали, Данько змахнув рукою і побіг далі.

Він вибіг з яру і біг знову степами. Уже йому стenalися груди, але треба було бігти прикро, бо на хуторі уже, видно, знали через отих двох хлопців, куди дичина впала. Надокола був степ — назвиш, навзбіч, навпір був степ вечірній. Данько біг — і немов стояв серед степу, а степ тікав від нього за обрій. Піт давно просочив його одержу і охолоджував бігуще тіло як автомобільний радіатор.

Данько біг, і степ тікав від нього. Коли ж сонце сховалося під землю, він спинився і впав на землю. Він заснув.

XV

Йому снилися химерні, надзвичайні речі. Йому снилося, що він не Данько Харитонович Перерва, а Дон Хозе Перейра, подорожній і тираноборець з далекої Барселони. Йому снівсь доктор Леонардо, медик і природолюбєць, прекрасна Альчєста і багато інших облич, яких він зроду не бачив у житті і які були в цїм сні знайомі й звичайні.

Йому снилося, що на землю впала зима і він почав замерзати. Холонув живий виноградник його крови, він застигав і лежав немов льодовий пік, схилиючись грудьми над робочою Барселоною. Крізь сон він бачив, що надокола його стояли мовчазні гори — і це були п'ятеро куркулів — і він мусив умерти. Було холодно і неспокійно спати, як колись за дитячих років у нетопленій хатині глибокої осєни.

Фантастична дитяча книга повєла його в легендарний ліс спогадів. Весєлі маслєноси пурхали й цвєрінькали в смарагдовім листі легендарного лісу, у темнім ручаї під навислим корі-нням чорних дерев молокопруд, одсапуючись, рив собі нору і накидав купи оксамитної землі; в зеленім подолі на взліссі танцювали баскі хліборєги, бєдалились і бігли навзаводи в поле...

Куркуль Щовб ударив Данька ззаду сокирою по голові, і він умер в степу ніччю.

XVI

Уночі в степу лежало тіло члєна степового окрвиконкому Данька Харитоновича Перєрви. Земля давно охолола і давно щєз усякий слїд сонячної жаги. І в міру того, як остигала земля, оживав виноградник гарячої крови, спалений сонцєм. Це була вжє не та кров, що гнала Данька по степу, тікаючи від куркулів — це була та передсонячна кров, що текла в жилах Дона Хозє Перєйра щє перед перєтворєнням його.

Дон Хозє Перєйра глибоко зітхнув і розплющив очі. Йому боліла голова, з рани на потилиці щє точилася злєгка кров, але свіжє було і холодно, і він підвівся. Він витяг носовичок і замотав собі голову. Крізь хустку вухо його почуло розмірені удари хвоста — це був його рудий друг, сєтер Родольфо.

«Здоров, рудий друже Родольфо! — сказав Дон Хозє. — Чи не задовго ми спали тут з тобою на сирій землі?»

Родольфо тєж устав, але не сказав нічого. Він був тієї думки, що можна було б іщє поспати.

«Боюсь, що я здорово розбив собі голову, — мовив Дон Хозє. — Болить як не лусне. Щодо мене, то я перєситився полюванням у степах і годєн негайно їхати назад у Барселону, дє, як ти добре пригадуєш, рудий друже Родольфо, в нас з тобою є одна важлива справа. Час уже зараз подумати, як би нам з тобою свєчасно затєрти наші слїди».

І Дон Хозе Перейра став вигадувати текст кореспонденції до італійської газети «Воче-Дель-Пополо». Я гадаю, що він при цьому споменує прізвище доктора Леонардо.

КНИГА ПЕРША

I

Коли подорожній сідає в човна на Бахтині, щоб їхати в Слобожанську Швайцарію, то коли він, цей подорожній, не вміє бачити, він нічого не побачить путнього.

Він залюбки погоджується, що дорога була довга і що дорога була курна — не жаль йому доріженьки, що куриться курно — сказав би він, коли б він умів оцінити курну дорогу.

Так само він готовий визнати, що була дуже труська дамба, і що був міст через якусь нетечу, що її переїжджаючи, єсть порядок запитувати: невже ж це Дінець? Ніхто з них не знає, що ця фраза ріднить їх з тією легендарною бабою, яка, погостювавши в Харкові в кума, розповідала потім у доповіді про подорож — а доповідь ця відбувалася перед хатою на колоді, де вже багато було налузано насіння — сказала в своїй доповіді:

«А в Харкові Дінець поганий!»

І хоч оця баба і передбачала пишний проект провести в Харків Дінець — проект, почасти зреалізований фотографом Довбнею, бо фотограф Довбня, зробивши знімок Лопані, пофарбував її в усякі кольори, зробив утроє ширшою, намалював на ній пароплава, а над нею аеропляна і навіть, здається, чи не пустив десь у береговій піні пухкеньку німфу в купальному костюмі — хоча баба це все передбачала, казавши, що в Харкові Дінець поганий, але подорожній ніяк би не згодився з тією бабою поріднитися.

Тим часом баба могла б дечого навчити подорожнього — назв'їм його Леонардо — і умовмоя, що він з фаху свого доктор і бачив усякі краї. Бачив справжню Швайцарію і сходив на Монблан, але не наважився зійти на Маттергорн, бачив справжню Баварію і, нехай буде, бачив червону Баварію під час повстань у Німеччині і бачив також Нову Баварію.

Отже, Леонардо, подорожній і лікар, обіймаючи за талію, скажемо просто й без претенсій, Альчесту, не спостеріг нічого окрім куряви, дамби і нетечі, яку він ще й до того взяв за Дінець.

Але для легендарної баби (створеної нашою фантазією) було по дорозі багато цікавого. Був терофазеритовий завод і багато хат під терофазеритовими дахами, були ворота, що над ними стремів хрест — якимсь старовинним звичаєм, а самі ворота мало не всі були вимазані дьогтем — теж якийсь старовинний звичай.

Але надаремно фантастична баба копилила губу, уявляючи собі дівку, в якій знайшлася самосійна дитина чи, конкретніше кажучи, безкоровайний син. Буває, що старовинний звичай набуває нового змісту — так, доктор Леонардо обіймав рукою за талію Альчесту, хоча вони сиділи не в кареті, а на лінійці. Так і хлопці парубочого віку мастять тепер ворота не тій дівці, що грішила, а тій дівці, що не схотіла.

Шулячи своє старе око (вигадане, як сказано нами), баба спостерегла б хатку з двома віконцями і забитими тепер дверима, що якось химерно виходили просто над призьбу. Це була колись монополька, сказала б баба.

А величезні три літери на терофазеритовім дахові тієї хати, літери М. С. П., що доктор Леонардо вважав за марку терофазеритової фірми, виявилося б, були просто візитова картка і значили вони — Микола Семенович Половинка, а не Московська Сільська Промисловість, яка, відома річ, терофазериту не виробляє, а виробляє інші речі селянського вжитку, як-от праліне, зефір, мікадо, крем-мокка і інше.

Так само доктор Леонардо не звернув достатньої уваги на каланчу, з верху якої невсипущий пожарний оглядає Слобожанську Швайцарію саме в ті дні і години, коли він не спить під грушею. Проминув він і невеличку камінну будову, що містить у собі електростанцію, а ще раніше, в Замості, не побачив повороту на Ззідьки.

Щоб бути справедливим, треба сказати, що доктор Леонардо, піддержуючи на дамбі однією рукою Альчесту, а другою рукою портманто, указав їй на одинокий димар ліворуч десь за Мжею. Але й тут доктор Леонардо, занадто стурбований цілістю двох об'єктів, піддержуваних його правицею і лівицею, не встиг визначити точно, що то був за димар.

«Тут, мабуть, цегельня, о Альчесто, — сказав він, — де виробляють цеглу, з якої околиці селяни не будують своїх домів. Та й що інше може бути в такій містині! Може, якийсь химерний фантаст сказав би, що це паперовий млин!»

«Ні, це не те, — обізвалася б вигадана моєю фантазією баба, коли б вона випадково опинилася б коло підводи. — Це не млин. Це в нас, бачите, бамажна хвабрика!»

Але в цей момент підвода перегнала б бабу, зап'явши її завісою куряви, і Альчеста так і не почула б слів цього нереального персонажу.

II

Отож доктор Леонардо і донна Альчеста ще не сіли в човна на Бахтині, щоб їхати в Слобожанську Швайцарію, а, навпаки, допіру в'їхали в місто Зміїв, і перед їхніми очима промайнули інваліди, що торгують хлібом. У Зміїві хлібом торгують перекупки та інваліди, і до цього затишного місця не доходить і поговор про те, що в Слобожанській Столиці хлібом торгують виключно греки по формулі: що ріг, то грек, що грек, то хліб. Так само не чували в Зміїві й про війну, що її воюють харківські греки з церобкоопом. Кожного місяця благородні елліни відступають церобкоопові ріг за рогом, подаючися на околиці скитського міста.

На базарі Леонардо і Альчеста спостерегли низку яток просто під небом, що нагадали їм життя рідної Італії, напо-літанські житла і сонячне калабрійське вино.

Бо на ятках стояли безкраїми рядами пляшки, пляшки повні й пляшки порожні, а коло них мостився народ, закушуючи хлібом.

«Це не вино, — сказав доктор Леонардо, — це навіть не «хлібне вино», як на Україні називають картопляний спирт, розведений на шістдесят процентів водою. Це той питомий напій, що його дійсно роблять з хліба на Україні, а в Росії роблять з клюкви, бо там клюква заміняє людям хліб.

Це «куасс» (kwass)!»

«Я хочу попробувати цей «куасс», — сказала Альчеста. «Люба моя», — почав був Леонардо, але доктор Леонардо, хоч і подорожувавши довгі роки з Альчестою, ще не мав

щастя любити її остаточно і повно, а тому він допоміг Альчесті зійти з приступців лінійки і підвів її до ятки.

Елегантною ручкою, зтягнутою в лайкову рукавичку, Альчеста взяла шклянку, але негайно поставила її назад.

«Ти могла б сміливо пити, о Альчесто, — сказав Леонардо. — Сифіліс найбільше поширений у селах над річкою Уди, селах великоруських, де немає ні одного, хто не був би хворий. Ці старовинні оселі, старіші від усіх українських осадів, були основою для військових селищ державного експериментатора Аракчеєва. Він не мав повного успіху в своїх експериментах і виплекав у селищах тільки один бік військової доблесті, а саме венеричні хвороби.

Але Зміїв — це відносно недавня колонія західніх українців, і тут сифілісу немає. Отже, ти могла б сміливо пити з цієї шклянки, о Альчесто!»

«Бач яка, щоб її правці взяли!» — сказала перекупка услід Альчесті, що, мов злякана пташина, пурхнула назад до підводи.

«Чи вас везти до Провалля?» — запитав візник, мужчина на вигляд Ахіллес, а на прізвище Черепаха.

«Дорогий Черепахо, — одповів доктор, одсуваючи портманто. — Я хотів би, щоб ви повезли нас на Бахтин. І це не тому, що Провалля, від якого Зміїв дістав своє легендарне прозвисько, було б нецікаве для нас, бо великий і грізний мусив бути той Змій, що провалив землю і перший з сухих житніх полів глянув на вогку розкіш плавень, плес, заток і колін синього Дінця, а тому, що ми мусимо їхати човном від Бахтина, більше того, ми мусили їхати човном уже в початкові першого розділу цієї книги і в початку другого розділу цієї ж таки книги. Закони фабули, милий Черепахо, непорушні й непохитні, як фізичні закони, що ви знаєте добре й самі. Згадайте, як ви, розповідаючи про спійману вами на доріжку шуку, казали своїм приятелям і іншому козацтву, що шука була не більша й не менша, як вісім фунтів завважки, а вже потім додавали, що шука тая перебила хвостом поводок і зірвалася, навіть не дійшовши до корми вашого дощаного човна. Отже, я мушу просити вас, друже Черепахо, скоряючися фабульним законам, везти нас на Бахтин».

III

«Володько, — сказав селянин Черепаха, звертаючися до свого коня, масти гнідої, — Володько, хіба вони не розуміють! Він заплатив мені рубля, щоб я їх віз у Бахтин, і я везу...»

«Володько!» — сказав ще раз селянин Черепаха, поточився і впав коло возу на шлях. Альчеста зойкнула і затулила обличчя лайковими рукавичками. Але Черепаха уже звівся на ноги, вибрався на лінійку і хльоснув по коневі.

«Він, мабуть, пив багато куасс», — сказала Альчеста.

Та Черепаха не погодився б із тим, коли б він чув ці слова. Він випив просто свою ранішню порцію, потішаючи себе, як і кожного дня, тим, що його скривдила баба-перекупка. Він згадував цей факт кожного разу вранці, коли особливо гостро відчувалася потреба випити, згадував мовчки й про себе.

А випивши, він починав про цей факт розповідати і завжди в тій короткій формі, в якій він звернувся до свого коня Володьки.

Увечері він вертався назад до Змійова і, вкрай роз'ятрений уже своїми власними промовами, випивав знову.

Другого ранку йому сильно кортіло випити, і він знову згадував про факт. Так минало життя селянина Черепахи і його коня Володьки.

IV

Коли подорожній сідав у човна на Бахтині, то перед його очима розгорнулася така картина. Ліворуч поблизу берега селянин Черепаха ховав у кишеню паперового карбованця і, очевидно, лагодився їхати випивати, тільки-но востаннє повторивши свою коротку промову. Праворуч у човні вже сиділа Альчеста, поклавши ніжки на купу йору, вкинутого в човен, щоб не було мокро. Просто за спиною подорожнього, доктора Леонардо, скажімо, розлігся перший краєвид.

«Те, що ти бачиш перед собою, о Альчесто, — сказав подорожній, — виключаючи звідси фігуру добре збудованого і добре одягненого чоловіка, доктора Леонардо, що, втім, зараз розбереться і зостанеться в самих трусах, те, що ти бачиш перед собою, виключивши цю фігуру, це ще не є Слобожанська Швайцарія. Це, я сказав би радше, Слобожанські Прерії, по яких, як ти можеш бачити в бінокля, пасуться не бізони, а довгорогі корови й бики сірої масти, сумирні й флегматичні онуки степового тура, що так безрезультатно носив на своїх рогах князя Мономаха. Вони скорилися людям, і їх привчили, принаймні в коров'ячій їхній частині, давати людям молоко, лише зрідка перекидаючи дійницю.

Навпаки, того птаха, що, як ти бачиш, ніби спинився над бором у долині, люди ще не привчили класти яйця і жити на дворі. Це степовий орел...»

«Це орел! — скрикнула Альчеста, хапаючи бінокля. — Я думала, це ворона. Невже ж тут ще є орли!»

«Це степовий орел, — сказав доктор Леонардо. — В бінокль тобі видно його тупі, незагострені крила. Один такий орел сидів тут, у зміївськiм лісництві, років двоє тому, поки його не перевезли в Слобожанську Столицю. Я дізнався про це з еспанських газет.

Тепер подивися на цей широкий поділ, на ці сотні озір, колін і заток. Ліворуч ти бачиш піскову дюну і на ній бір. Праворуч од нас — Бахтин, а далі почнуться гори. Колись увесь цей поділ був одна широчезна синя ріка, і це було не за царя Томка, коли була земля тонка, а значно пізніше, приміром, за князя Мономаха.

Навіть доплив допливу допливу цієї ріки, славнозвісна річка Лопань, колись була чималою рікою. Журавлівський крамар Нечипір Убийбатько міг би розповісти тобі про те, як у Лопані за його пам'яті ловили аршинних коропів і навіть точно показати довжину такого коропа на своїм прилавкові. І в не таку сиву давнину, значно ближче до наших часів, коло молдавського млина утопився не зовсім тверезий візник.

Взагалі глибiнь вод у всiм Союзi колись була куди більша й страшніша. Є таке місто Рязськ десь у Тамбовській губерні, і перед вокзалом там є й досі чимала калюжа. Але коли мій батько був ще студентом і віддавався всією душею своєю вивченню римського права, в тій самій калюжі перед вокзалом, випадково туди забрівши, утопився дорослий нормального розміру кінь».

V

«Епіорніс, у яйцях якого і досі чорні тубільці носять воду, як у цебрах, зник, і ми вже ніколи-ніколи його не побачимо. Але ріка весною показує, яка вона була колись, коли вона затопляє весь поділ і лівим берегом для неї бір, а правим — ліс. Вона збиває

телеграфні стовпи і примушує задончан ходити до лиманської церкви замість до зміївської. Вона збиває телеграфні стовпи, й покірні стихії задончани тепер замість стовпів становлять соснові дрюки, зваживши, що все одно й стовпи знесло б водою. А раз знесе, то навіщо їх і ставити, вирішили задончани, і пустили стовпи на сволоки...»

«Леонардо, любий, — сказала Альчеста, — в дитинстві я була така ж розумна, як вони. Я не хотіла мити рук, бо вони ж усе одно забрудняться. Тепер я мию, правда, але ж я завжди, завжди ношу тепер рукавички».

Вона схопилася і простягла до Леонардо пару незвичайних ручень. Човен злегка схитнувся, і Альчеста оперлася правилкою на борт. Човен нахилився трохи направо, і Альчеста, в чарівнім зусиллі вирівняти його, налягла на лівий борт. Човен перекинувся і накрив собою подорожнього, доктора Леонардо, і елегантну Альчесту, яку він ще не мав щастя любити остаточно і повно, хоч і подорожував з нею вкупі протягом довгих років.

Степовий Дінець не глибокий, і доктор Леонардо не злякався ні на мить. Домінантне почуття в його душі була радість. Він дочекався того моменту, коли можна врятувати Альчесту, винести її на руках на беріг, зняти з неї щасливими руками її мокру одіж, піти з нею берегом, несучи в руках її ніжну білизну, і скромно дивитись на маленькі пальці ніг, що переступають у сонячній траві.

Вони йшли радісно і просто. Сонце стало в zenіті. Струмінь Дінця, підкрадаючись до берега, віяв злегка холодом, і Леонардо почав складати вірші. Він почував, що несе у руках своїх свою найщасливішу річ, і довгі роки подорожі склалися в два мовчазні рядки:

*Як ми з нею луками йшли,
Розцітали луки на путі...*

Він глянув назад на човен, на те місце коло осоки, де він виносив її на беріг:

*Під ногами не було землі,
Ні пливти, ні стати, ні йти.*

Альчеста теж оглянулася за ним. І от ступінь за ступнем склалися стопа за стопою:

*В берегах давно дрімав Дінець,
Мов косар на спину спати ліг.
Вона глянула — й родився вітерець,
Вона стала — й вітерець затих.*

*Як заснув у небі білий шум
І забув пливти за океан,
Як перо, що ним тепер пишу,
В сонний затопилося стоян.*

Сонце! Леонардо вже бачив, як воно заходить для нього, щоб дати простір його радості!

Як спалив зелену лісосіч

*І погас рудіючи Ромен,
Як минали ніч і день, і ніч,
Як минали день і ніч, і день.*

Я не можу засудити доктора Леонардо за те, що він склав такий ніжний вірш для неглибокої і неосвіченої жінчини, яка ще й до того носила лайкові рукавички, а зараз ішла поруч з ним гола і несмілива в луках над сонним Дінцем.

Любов не хоче знати нічого про розумову нерівність і недостатню освіту. Може бути, що доктор Леонардо збирався перевиховати і навчити цю ніжну й капризну жінчину, що гола тепер здавалася йому сімнадцятилітнім дівчам. Але можливо, що він і не збирався її перевиховувати і вчити.

Адже ж доктор Леонардо був зовсім не комуніст і навіть не громадянин Радянської Республіки. Як показує вже само його прізвище, він був італієць. У книгах невеличкої церковці недалеко Болоньї й досі можна знайти запис про те, як тридцять сім років тому у Александро Пацці, повіреного цієї самої церкви св. Франческа, народився син Леонардо Пацці.

Це й був наш подорожній, доктор Леонардо.

VI

Покиньмо на деякий час наших героїв, що скоро вже обсохнуть і одягнуться, не заглядатимемо поки що в їхні душі, в яких уже dospіло щастя, не згадуватимемо і того, що по самому тілу Леонардо, як вітер по струменю, пробігало тремтіння найтоншої, найніжнішої радості. Повернімось до вигаданої нами абсолютно нереальної баби і до другого, на совість сказати, теж вигаданого, абстрактного персонажа — селянина Черепахи.

Уявм собі, що ці два альгебраїчні знаки зустрілися немов плюс і мінус у тім конкретнім геометричнім місці, де вулички з Бахтину увіходять у базарний майдан. Баба, коли б вона була живою, реальною бабою, саме встигла б дійти до майдану і зустріти Черепаху, що, роз'ятрений незчисленими промовами до пасажирів і перспективою випити, промовляв уже сам до себе, хоч і дуже голосно.

«Балакаєш, дурню, — суворо сказала б баба, — пожди, набалакаєш собі хліба. Овес будеш у мене брати чи вже проп'єш і цього карбованця?»

«Почім овес, бабо?» — спитав би селянин Черепаха, обережно уникаючи розмови на моральні теми.

«По три з половиною», — одповіла б баба незаперечним голосом.

«Мабуть, так, що завтра заїду, а мо', й післязавтра», — сказав би селянин Черепаха, одтягаючи скількимога день тверезости.

«Післязавтра буде по чотири», — сказала б баба, вирушаючи знову в путь.

Селянин Черепаха дуже хотів би сказати чортовій бабі, що за тижнів двоє овес буде в Змійові по сім гривень, бо буде новий, але утримався. Могло б статися, що після такої репліки бабин овес подорожчав би ще на півкарбованця, а більше ніде вівса не добудешся. Ця баба щоосени закуповувала тисяч зо дві пудів вівса по п'ятдесят копійок, а по весні і влітку продавала його по два, по три і по чотири карбованці за пуд.

Селянин Черепаха, будиши далеко розумніший за панів, бо пани, як він з'ясував собі вже давно, нічого не розуміють у селянських справах, цілком, одначе, визнавав розумову

перевагу цієї баби. Сама механіка її вівсяних операцій видавалася йому хитрою і мудрою аж до геніяльності.

Черпаха сплюнув услід лихій бабі, викопав у кишені карбованця, зліз з підводи і, тримаючи карбованця в простягнутій руці, увійшов у кооператив.

Тим часом на дорозі, де оце тільки ішла баба, вже нікого не було. Тільки дурман край дороги стиха хитав колючою закуреною головою та десь далеко в дворі кудкудакала курка. Баби не було. Вона не повернула в вуличку і не зайшла в двір, і не злетіла на небо, і не провалилася крізь землю. Її просто не було — адже ж ми попереджали читача, що це персонаж вигаданий, суто абстрактна величина, альгебраїчний знак, а не жива людина. Баби не було, як не було й розмови про овес. Тільки дурман край дороги стиха кивав закуреною колючою головою.

VII

Захопившись апокрифічною бабою, ми покинули доктора Леонардо і його майбутню коханку Альчесту голих, ідучи попід берегом степового Дінця. Аморальний читач міг уже бозна-що подумати про них, зважаючи на небезпеку такої подорожі для двох ставних, живих людей з гарячою італійською кров'ю в жилах.

Але аморальний читач забуває, що доктор уже стримував свою пристрасть протягом довгих років подорожі і тим легше міг стримати її зараз протягом кількох годин чекання.

Леонардо спинився міркуючи. Вони могли б зараз вибратися на першу кручу, на якій уже було врізано стільки ініціалів, дат, імен і любовних пам'яток. З цієї кручі вони могли оглянути весь поділ степового Дінця, Задонецький бір, у синій імлі великий лиман за бором, залізничий міст коло Якубина і десь далеко, під самим крайнебом, потяг. Вітер міг би донести до них у південній тиші немов потойбічний гуркіт вагонів і дихавицю паротяга. Праворуч за кручею вони могли б побачити вже й гори — ввійстя в Слобожанську Швайцарію.

Вони могли б і просто іти далі берегом Дінця аж до самої Гайдари. Вони могли, нарешті, знову сісти в човна і за водою дістатися до перших гір.

«Люба Альчесто, — сказав доктор. — Я пропонував би знову сісти в човна. Правда, нам доведеться вертатися назад, але в нас багато часу, а фантастичні закони невблаганні».

Альчеста нічого не казала, а стояла й дивилася в траву. Леонардо тихенько взяв її за руку і повів до човна.

Вони не балакали більше, Леонардо вигрібав, одкидаючися назад, а Альчеста, підстеливши під себе одягу, лежала на бушприті й дивилася в воду. Химерне зілля коливалося й вигиналося під струмом, витягалось в гаї, а між ними розривалися провалля і коридори, з яких злякано тікали перисті окуні й червонопері язї. Дно коридорів світило золотим піском, поволі ставало зеленіше, синіше і зовсім зникало в каламутній імлі, над нею ж метушилися риби. Дно човна шаруділо по лататтю і, затопляючи білі й жовті лілії, видувало з них ефемерний грушево-медовий аромат. Зелено-золотий жучок вибрався з лілії на борт, повз поволі і, м'яко лоскочучи, зліз на руку Альчесті.

А над Леонардо носились чайки. Немов дні його довгої подорожі, вони проносилися перед очима, гострокрилі й світлі, і, здавалося, ні одна не верталася знову, а десь з білої хмари висипалися нові й нові легіони теплих сніжин і падали перед очима на ріку.

Дінцеві ж не було краю. Неширокий і бистрий, він ховався за очеретом, повертав на схід, на південь і знову на схід, ніс човна далеко-далеко вбік і раптом через довгі години

знову пустотливо показував своє, уже раз перейдене водяне тіло десь за півсотні кроків праворуч.

Леонардо покинув весла й випростався в човні. Вони в'їздили в Слобожанську Швайцарію. За ними відпливала сіть озір і колін, Кривець розвивався в Дінчик і йшов у велике плесо під Задонецьким хутором, ліворуч попереду лежало, як колосальне дзеркало, Біле озеро. А просто попереду вогким подихом віяла озія темних лісових гір, ховаючи під кучмою ще незнаний підгірний Дінець. Леонардо стояв як скам'янілий, Альчеста підвела голову і мовчки дивилася на ліси. На мить стало зовсім тихо, крекіт жаб ущух, гори несподівано затулили півнеба і застигли в чеканні.

«Альчесто, любя!» — тихо мовив Леонардо — і не зміг казати далі. «Альчесто», — сказав він з зусиллям. Вона повернула до нього голову і мовчки дивилася на нього глибокими вогкими очима.

«Альчесто! — повторив Леонардо. — Там... десь там... серед одежі лежать мої цигарки. Дай сюди, будь ласка. Страшенно хочеться курити».

VIII

Коли б я був не скромний медик, а прозаїчний лірик, яких до речі, о Альчесто, дуже багато на Україні, і пишуть вони або вірші, що нічим не різняться від прози, або прозу, що нагадує дуже погані вірші, коли б я, о Альчесто, був прозаїчний лірик, я так спробував би передати тобі своє вражіння від Слобожанської Швайцарії.

Подивись, наш човен впливає за тринадцятий поворот, і враз змінюється весь ландшафт, неначе на сцені включили лісові лямпки замість степових.

Вода стає темна, тиха й глибока. Вода стає вчетверо ширша, але три чверті її затуляє тінь лісових гір. Якби ти заплющила очі на тринадцятому повороті, тобі здалося б, що тебе перенесли з човном в інший клімат, на тринадцять градусів на північ. Тут прохолодно і вогко. Явори й дуби зішли до темної ріки й закрили її риззям своїх рукавів. Човен минає останню затоку, і з лівого берега підійшли осоки. Важка хмара причалила над велику ріку і спустила над ліс якорі.

Ця гора затулила від нас півсвіту, а це ж тільки перша, найменша гора. Друга вища, ще вища третя, четверта — виростатимуть гори на поворотах.

Ти бачиш: у лісі спокійно й тихо. Вовки сплять у своїх лігвах далеко від ріки і вночі прийдуть пити воду. Людей нема, але дикі кози теж зайшли в саму глиб лісу.

І от ти чуєш у цій тиші водяний звук, як нота, як трель дерев'яного інструменту в оркестрі. Він то змовкає, то знову дзюрчить далеко, ніби якийсь птах перестрибує з гори на гору, нанизуючи за собою пасмо водяних, ледве сиплуватих, неокреслених туманних звуків.

Цей птах з дерев'яним горлом — це перша флейта Слобожанської Швайцарії. Це співають дерев'яні дзвоники на шиї в корів, щоб можна було легко знайти заблукану тварину.

Тепер подивися над ліс — бачиш над кронами його, що вже на самім шпилі гори стоять прозорі прямовисні димові стовпи, ніби з десятків авелів водночас запалили свої вогні в райському лісі. Вони злегка коливаються, коли набіжить вітерець, і потім знову випростуються вгору. Вони трохи сітчасті, ніби хтось простяг сушити верші, прип'явши їх до хмар і до лісу.

Це, о Альчесто, комарі, і вони не над лісом, а над нами. В повітрі немає в нас точок орієнтації, і те, що летить над нашим носом, часто, здається нам, летить над далеким лісом.

В історії полювання є не один випадок, коли мисливець хапався рушниці й стріляв у муху, гадаючи, що то качка летить над кущами.

Ти давно чуєш, як межи водяві дерев'яні трелі втручається вищий, чистіший, довший тон.

Це друга флейта, флейта-піколо Слобожанської Швайцарії. Ти можеш бачити, який піколо грає на цю флейту.

Чи не здається тобі, що ці ластівки — от над горою, трохи ніби більші, ніж треба, і крила їх не такі серповидні. От пливе одна така ластівка, крила її складені правильним півмісяцем, крізь них просвічує сонце і дим! Ці крила блідо-оранжеві, а пера слабо-блакитні.

Це і є піколо. Це золотава шурка, як кажуть, єдиний залишок колишньої тропічної фавни, ще перед великою мандрою льодових полюсів Землі.

Дядьки називають цього птаха бджолоїдом, бо він полює залюбки на бджіл.

А от над річкою шугнув куди яскравіший самоцвіт — він сидів на очеретині, коли його сполохав наш човен. Це королік-рибалка, так звуть його англійці, а в нас він називається синьовуд.

І от що далі вглиб лісу запливає човен, то густіші й багатші стають звуки. До дерев'яних дзвоників і золотавих шурок долучається металевий тимпан, гострий і прикрий — це кричить чапля. Мов кларнетові півники в оркестрі, вистрибують дикі високі вигуки, це клехчуть яструби й соколи. І під усім тим, мов вечірній джуркіт цвіркунів, розстелилася сіть голосів дрібного співочого птаства.

ІХ

Приблизно так або ще солодше я змалював би тобі, о Альчесто, ландшафт Слобожанської Швайцарії, коли б я був прозаїчний лірик.

Але що я не прозаїчний лірик, а лише лікар-венеролог, Леонардо Пацці з-під Болоньї, я спробую якось інакше висловити тобі, о Альчесто, те, що я почуваю, при тій умові, що ти знову даси мені цигарку з числа тих, що є там... десь там серед одежі.

Ми підпливаємо до Косача. Он там понад дубовим і ясеневим молодняком на горі стремить одиноке дерево.

Здається, що це та сама гора, де козаки-ченці насадили садки і який-небудь Дорош мав пасіку оддалік від козацького монастиря. Грицько Нечоса, інакше Потьомкін Тавридський, зруйнував це військове козацьке кубло з наказу вельмидержавної всесвітньої курви, цариці Катерини. Здається, що це та сама гора. На кручі її, ти бачиш, хтось вирізав своє прізвище — Перебийніс.

Але не треба думати, о Альчесто, що це той самий Перебийніс, котрий просив мало, сімсот козаків з собою і рубав ляхам голови з плечей, а решту топив водою, вирізав на цій кручі своє молодече прізвище, дане йому за те, що, хлопцем буди, він усім парубкам у своїм селі одним добрим ударом перебивав носи.

Цей Перебийніс, я думаю, молодий хлопець з Змійова, комсомолець, працює він, мабуть, на паперовому млині і чи не грає й в футбол, де він уже не має нагоди перебивати

носи, а хіба ноги ворожим бекам та гавбекам, коли прийняти гіпотезу, що він сам, цей молодий Перебийніс, грає лівого крайнього форварда або ж інсайда.

Так, о Альчесто, здається, що це та сама гора. Ти бачиш, як там серед дубового і ясеневого молодняку стремить, мов зелена свіча, одиноке дерево.

Це, мабуть, груша. Я бачу, о Альчесто, твій здивований жест. Звідки знає Леонардо, каже цей жест, що це груша, а не приміром, берест чи ще якесь дерево?

Це, мабуть, груша, повторюю я. Вирубаючи ліси, українець залишає груші. Восени в одну з субот його сім'я піде в ліс, узявши з собою міхури. Його жінка й діти наберуть повні лантухи диких грушок, маленьких і прикрих на смак. Вони попечуть ці грушки в попелі і вечорами їстимуть їх, як ти, о Альчесто, їси вечорами шоколадні цукерки Моссельпрому. Ця груша є селянський Моссельпром.

Але й не так, о Альчесто, хотів я розповісти тобі про це дерево... Ти щось хочеш сказати?

Х

Свідомий і освічений читач знає те, що каже нам наука фізіології про деякі людські потреби, а саме, що вони абсолютно неблаганні й неминучі. Сила цих потреб така, що, будучи затримані і невдоволені, вони крушать усе на своїм шляху: мораль, звичаї, закони, сімейні вузли, найдорогше для тих самих людей вони крушать, як лавина. Такий голод і така любов.

Але й інші потреби, рідше згадувані в книжках і зовсім не згадувані в віршах, силою своєю чи не більші від цих двох.

«Леонардо, любий, — сказала Альчеста. — Я хотіла б зійти на цю гору».

Щось тьохнуло в грудях доктора Леонардо від цих її слів, від того тону, яким вона вимовила слово «любий». Невже ж прийшов час? Невже ж зараз закінчиться його психічна подорож у душу Альчести?

«Ходім!» — сказав Леонардо і скерував човна до берега. Він врізався в осоку. Альчеста легко стрибнула на беріг і одштовхнула човна руками.

«Я піду сама, Леонардо, — сказала вона з чарівною посмішкою на ніжних вустах. — Я зараз повернуся».

«Коли є сила, дужча за любов, то, мабуть, ця», — подумав доктор Леонардо. Адже ж вони не розлучалися ні на хвилинку з самого рання.

І він знову почав дивитися на самотнє дерево, що стреміло над лісом. Він глибоко замислився і не помітив, як за ним рознялися дві незрівняних руки і, тихо зімкнувшись, затулили йому очі. Леонардо ласкаво одвів руки і повернув голову. За ним у неглибокій воді під берегом стояла Альчеста.

«Я хочу сказати, Альчесто, про це дерево», — мовив Леонардо. — Я не знаю, що є чудесного в самотнім дереві, що винеслося над ліси і дивиться тобі просто в вічі. Може, воно манить душу тим, що за цею горою є знов далекі й неznані поля і знову гори, що немає краю твоїй дорозі і що тайна, за якою ти мандруєш на гори, розтавши за першим верхів'ям, зараз же чудесно народиться за другим і так маюватиме цілий день, поки ти не прийдеш у ніч.

Це дерево, як той потяг, що промчав повз степову станцію і навіки розтав для тебе в долині. Це дерево, як той сон, у якому ти пережила нарешті щастя і забула його на

світанку. Воно, як той ігдразил, Ясен германської мітології, що вріс корінням у землю і що на нім тримається всесвіт.

У того, хто створив нас з тобою, про це сказано краще й смутніше. Я думаю, що в нього більше пішло творчої сили на ці слова, ніж на нас з тобою, хоч я розумний і спокійний доктор Леонардо Пацці, а ти прекрасна Альчеста. Слухай».

XI

*Ах, дерево у пам'яті глухий,
Що винеслось над обрій давніх літ
І так у полі зорянім заснуло.*

*Немов не зорі то були, а деревій:
Райдеревом розкинувся над світом
І подолав полин, і переміг перій,
І виріс в ігдразил,
— Морями, хмарами і снами оповитий.*

*Те дерево в дитячий край веде,
В туман, що закипає над рікою,
За ті горби, що десь за ними ген
Маює тайна і розтане знов,
В жита, що їх хорунжий вітер
Жене за ті горби зустрітися, любов,
З тобою.*

— Під деревом, що стало серед літа.

XII

«Я сказав, що той, хто створив ці слова, створив і нас з тобою. Йому, що писав цю книгу, я не був вдячний через усе своє довге життя, бо моє щастя, майнувши переді мною, як та зоря, падало в безвість. Але сьогодні я дякую йому — ти розумієш за що — за те, чого ще ніколи не було на цій землі і що збудеться сьогодні, Альчесто. Я знаю, я почуваю це — Альчесто, голубко, ти й досі стоїш у холодній воді, люба!»

Він вистрибнув з човна, і вони пішли вгору; вони перейшли кущі і стали вибиратися на кручу. Перед самими очима їм ширяли золотаві шурки, листя лоскотало їм шию, і вони вибирались все вище й вище угору.

Наївна загорожа з свіжого гілля перепинила їм путь: десь по той бік гори в лісовім яру дзвеніли дерев'яні дзвоники. В загорожі вони побачили двері.

Я думав, що тільки Леонардо побачив ці двері в білій стіні альпійської хатини, бо Альчеста, міцно вхопившись за руку Леонардо, не відривала очей від цієї давно знайомої, чужої руки, що зараз буде її власною, своєю рукою, бо вечір спадав на землю, і мусила скінчитись довга подорож Леонардо.

КНИГА ДРУГА

I

Коли вчений доктор Леонардо і його майбутня коханка, прекрасна Альчеста, через цілий день мандрувавши до Слобожанської Швайцарії, надвечір увійшли низенькими дверима у біле слобожанське шале, сиріч хату, то і читач наш, і читачка, і я сам були переконані, що скінчилася довга подорож доктора Леонардо, що його майбутня коханка, прекрасна Альчеста, зробилася під покровом ночі його теперішньою коханкою.

Там, у хаті колишнього легендарного дроворуба, а теперішнього древонасадця, одночасно з тим мало відбутися законіння нового життя у череві прекрасної Альчести.

Але того не було. І не було саме через корінну ріжницю, що існує наперекір сучасній науці, межі людьми і іншими тваринами, на цій землі сушими.

Святі отці покладали цю ріжницю в нескоротній душі, яка жила за часів тих святих отців тільки в людському тілі та не жила в тілі тварин, русалок, мавок, лісовиків, чортів, чортиць, домовиків і іншого населення землі, яка й сама мала за тих часів форму не округлу, а пласку на манір млинця в морській сметані.

Та з того часу, як граматисти з'ясували, що бик, кінь і бегемот суть істоти одушевлені, як русалки стали служити за машиністок, лісовики — за лісоводів, а чорти стали служителями живої церкви (що з'ясовується в проклямаціях, виданих у Слобожанській Столиці святими отцями), ця ріжниця геть затерлася, бо самі святі отці нездольні тепер сказати, в якому тілі може перебувати нескоротна душа, а в якому вона перебувати не може.

Граматисти, що прийшли на зміну святим отцям і, намість проблеми про число янголів на вістрію голки, висунули проблему про виїдене яйце, а також про те, чи писати треба «клуб», а чи краще писати «клуб», беручи на увагу, що англійці, вигадавши це слово, зовсім неправильно й безсовісно вимовляють його «клуб», покладали ріжницю межі людьми й тваринами в тім, що люди можуть балакати, а тварини цього дару не мають.

Але осли, папуги, павіяни, сороки і вонючки, складаючи більшість самої великої корпорації граматистів, написали стільки статтів та книжок і сказали стільки орацій та промов на тему про виїдене яйце, що стало зовсім ясно, що тварини мають дар слова, усного і друкованого.

Отже, й ця ріжниця межі людьми та тваринами виявилася нереальною й несущою. І насправді зовсім не було б тепер способу одрізнити тварину від людини, коли б не одна маленька обставина.

Ця обставина не дозволила докторові Леонардо закінчити в ту ніч свою подорож і полюбити прекрасну Альчесту остаточно і повно, бо Альчеста була людина.

У тварин же ця обставина, навпаки, не лише дозволяє любов, а ще й сигналізує й стимулює епоху любови, що знає кожен, хто бачив по весні у ярах собак чи бував на злучному пункті для коней.

II

«Завтра це скінчиться, любий, — сказала вночі Альчеста, — і тоді ми будемо щасливі». І вона цілувала Леонардо ще гарячіше, ще солодше. «Я боюся тільки, що не дістану тут, у твоїй Швайцарії, кипілої води».

Леонардо мовчав. Він не був певний того, що потрібна саме кипіла вода. Адже ж доктор Леонардо знав, що, проходячи під сонцем скільки верстов, вода стерилізується, бо сама випалює в ній усі бактерії. Нарешті, колишній дроворуб, а теперішній древонасадець міг розігріти машину, знайдену в руїнах Помпеї та Геркуланума, експортовану за сивої давнини до скитських країв і називану там самограєм.

Але не це бентежило душу доктора Леонардо.

Він ремствував. Він ремствував на природу, ремствував на прокляту ріжницю між людом і тваринами. Доктор Леонардо, медик і природолюбець, ремствував на природу.

Він почував себе, як той подорожній у Слобожанській Швайцарії, що йшов лісами і йшов полями, перепливав ріки й затоки, угрузав у пісках, воював з собаками, зомлівав від сонця і тремтів під дощем тільки для того, щоб, добігши до станції і побачивши потяг, почувти, що на потяг нема квитка.

Він почував себе, як той середньовічний лицар, що через усе життя своє шукав свого лютого ворога з мечем у руці і, коли знайшов того ворога, заснулого й незбройного, під деревом, у нього не піднялася рука замахнути мечем.

Він почував себе, як той Дон-Жуан, що безліч кохав женщин та не знаходив тієї, що шукав всією істотою своєю, і коли знайшов її, прекрасну й покірну, вже не зміг її покохати.

Так думав доктор Леонардо і не спав до самого ранку. А поруч з ним на запашнім сінні серед сокирок і дзвоників прекрасна Альчеста бачила сон.

Їй снилося, неначе з туманів вилітає велика сіра среброкрила птиця і що та птиця і є вона — сама прекрасна Альчеста. Їй треба летіти далеко-далеко за бір, що його верхів'я, мов чорні нагострені леза, мов мільйони мечів, стремлять у зеленаве небо удосвіта.

Їй було легко і весело летіти, так рівно і просто здійсмалися крила і несли її над чорний гребінь бору. І от над самим бором вона знизилася, і крила її шовковим шелестом стали черкати по іглиці дерев.

Вона знизилася над самим бором, і глиця легко і без болю вколювалася в срібне пір'я. Раптом вона відчула, що з тонесеньких ран від іглиці точиться кров, вона подивилася вниз, і кожна крапля крові, упавши, ставала багряною суницею серед зеленого листя долі.

Що далі вона летіла, то дужче цебеніла руда, то рясніші родилися червоні суниці під зеленим листям недаліску.

І от удалині засинів Лиман. Немов половина неба, блискуча й ясна, упала на сиві старезні солонці, — такий був Лиман. У повітрі стало ще вогкіше, і над чагарником, ніби переступаючи крилами, промаяв білий крячок на Лиман. Уже вона відчувала прохолоду великого озера, уже вона летіла над осокою, як з-за Лиману почало рости колосальне червоне гало, голе й без вінця променів виткнулося воно з надводної імлі. Це впливало на світ сонце, і от щось загуло, ніби далеко десь лев ревонув у солонцюватій пустелі. Сонце вийшло по пояс, і ще раз заревів лев. Осока скінчилася, вона була над водою, невидимий лев рикав, кінчаючи свою вранішню пісню. Альчеста прокинулася і стала прислухатись: лев рикав у сусідній хаті.

III

«Це не лев, — сказав доктор Леонардо і, підгорнувши свою руку під голову прекрасної Альчести, ніжно притулив її до себе. — Це також і не бугай-птиця гуде в очеретах. Це наш гостинний хазяїн, добрий древонасадець, прокинувшись від сну, гикає стародавнім селянським звичаєм. Ще одна нота, друга, потім тремоло — і він закінчить».

Альчеста знов заплющила довгі темні вії і трохи розкрила неописувані вуста. Голос гикнув ще раз і змовк. З сусідньої хати розлігся той самий голос, нижчий і чистіший. Древонасадець читав вірш:

*Випливає чапля з туманів,
Тихо крилами моя махає птиця,
Мов у листя ранішніх лісів
З серця точить кров — і кров стає суніця.*

*І ще тихше канула за грані
І розтала десь за горами далеко
Чапля — може, то була лелека,
Потонула в сутиші багряній.*

*І над плахтою картатою полів,
Що горіше, що солодше спитьсья
В ніч любови, край останніх снів
Народилось сонце-полуниця.*

Вірш одгучав, за стінкою народився такий звук, ніби хтось плював на шматок паперу. Далі все змовкло, і в хату вповз струмінь синявого солодкого диму.

«Цей дим, — мовив Леонардо, — пояснить тобі все. На паперовому мішечку, в якому древонасадець приніс собі вчора ввечері з Змійова три фунти соли, був надрукований цей вірш. Він належить тому ж, хто створив нас з тобою, о Альчесто. Та що він, хто створив нас, народився на півстоліття раніше, ніж йому треба було народитися, то цей вірш, замість лежати на столі в древонасадця, пішов на паперовий мішок для соли».

Але й так древонасадець прочитав його. Тепер цей дим, — він зробив з паперу цигарку, загорнув у неї тютюн і закурив.

Єсть у цій химерній країні такі люди, що вважають, ніби курити махорку в віршеві є непростимий, безпросвітний вандалізм. Але я б цього не сказав.

Коли, проходячи вулицями Слобожанської Столиці, містяни бачать наполовину зідраний плякат, вони нахмурюються й насуплюють брови. Їм здається, що зривати плякат — це дике, нічим не виправдане хуліганство. Я розумію їх — вони прочитали в плякаті прекрасні льозунги, ті льозунги, що колись визволять усесвіт з-під капіталістичного гніту. Вони роздивилися яскравий енергійний малюнок, що в ньому ще раз був повторений той льозунг. Вони цілком сприйняли плякат.

Вони забули тільки одне — що в плякаті, окрім льозунгів і фігур, є ще одна субстанція, яку вони давно перестали помічати. Ця непомітна для них субстанція, цей матеріальний субстрат плякату — це папір.

По вулиці іде дядько: він прийшов пішки за півсотні верст зі свого села у Слобожанську Столицю добувати правди. Він ще не зів того хліба, що йому вдосвіта поклала в торбу його жінка. У нього ще єсть у широченному кисеті добра міцнюща

махорка. Але він уже позавчора скупив весь шматок газети, що його викинув йому з вікна пасажир м'якого вагону. І от він, ідучи містом о тій ранній годині, коли службовці тільки беруться розпалювати примуси, а двірники замітають вулиці, побачив на стіні ПАПІР, багато паперу, стільки паперу, що все його село і два сусідніх хутори могли б, сівши кружка навколо, скрутити собі з того паперу по цигарці.

Невже ж ти тепер засудиш нашого доброго древонасадця за те, що, одірвавши від вірша рядок:

З серця точить кров — і кров стає суниця —

бо з цього рядка найдовша могла скрутитися цигарка, тепер з синім солодким димом пихкає він ці теплі слова у незміряний простір ранішнього всесвіту!

Тим більше, що він усе-таки сам попереду прочитав вірша, цей добрий древонасадець.

IV

«Чого ти шукаєш у моїм ридикюлі, о Леонардо? — спитала прекрасна Альчеста. — Коли ти шукаєш там олівця, щоб записати вірша, або грошей, щоб заплатити древонасадцеві за вірш, або, може, ти шукаєш у моїм ридикюлі отой вчорашній вечір — коли ти цього шукаєш, то там не знайдеш».

«Я вже знайшов», — одповів доктор Леонардо і показав Альчесті невеличку мідно-бронзову цівку з яскраво-червоним кінцем. На білій стіні губним олівцем прекрасної Альчести Леонардо змалював пурпуровою лінією Дінець від Змійова й до першої гори, ширшою одзначив кривавою смугою путь від першої до Козачої гори, накреслив ліворуч Біле озеро і ближче ліворуч — Косач з намистом озір аж до Білого озера, намалював затоки й коліна Дінця за Короповим хутором і Тридінчя, що веде до Бешкинів. Сміливими штрихами накладав він на стінку лісові гори, що їх археолог назвав би «змісвим валом», і взявся малювати верхній плив Дінця з Черемушною та Якубина до Ззідьок і паперового млина. Карта зростала й ширилася, уже вона доходила до долівки вниз і хапалася розгиллям своїм стелі вгорі, а Леонардо все малював губною фарбою озера й затоки, й коліна... Зненацька олі-вець задирчав у його руці і, замість ясно-червоної лінії, полишив за собою на стінці тільки синю дряповину.

«Ти вималював увесь мій губний олівець! — скрикнула перелякана Альчеста. — Чим я тепер фарбуватиму уста? Це був такий прекрасний закордонний олівець. Чи ж може твій древонасадець зварити мені хоч щось подібне у своїм самограй? Немилосердний, неухажний Леонардо!»

І, одірвавши в нього недоламок олівця, вона уже зафарбувала йому червоним полум'ям його довгий клясичний ніс і лагодилася прикрасити так само його високе чоло, коли розчинились двері і в кімнату увійшов древонасадець.

«Самограй готовий, — сказав він. — Коли я був молодий, я ходив дуже швидко, за одним ступнем, як надмуся, так і перемахну сажнів п'ять, а може, і вісім. Раз поспорились ми з тестем, що він конем, а я пішки — хто раніше буде в Змійові. Він виїхав парою кіньми, а я так іду, немов не йду, а перелітаю сажнів чотири, п'ять, а то й десять. Прийшов, узяв хліба, оселедця, випив, закусив, а тесть ще онде — коло Провалля їде парою кіньми. От так я ходив, а самограй готовий, а це ви їм здорово розмалювали носа!»

V

Древонасадець був чоловік високий і кремезний.

Сиве волосся, вистрижене, як щітка, рясно вкривало його круглу голову. Віспувате обличчя дивилося парюю маленьких чорних очей, нюхало двома колосальними ніздрями, з яких, мов сталактити в печерах, звисало буйне волосся, воно ж росло з вух, з шиї, з кінця носа, з вилиць і з троглодитського підборіддя. Древонасадець міг би одночасно служити реклямою масти для волосся і реклямою безпечних бритов.

Як бритва подолівала на лиці древонасадця буйне волосся, так у душі його культура перемагала дикі селянські інстинкти.

Він працював тяжко, цей шестидесятилітній древонасадець. Щодня він возив у своє шале воду в бочці — на собі — впрягаючися в брезентову шлейку. Він поливав свої дерева і косив межі ними свою люцерну. Цю люцерну він по тому зносив на собі в стіжки. Зібравши урожай, він ішов за дев'ять верст пішки до Змійова, купував горілку і напивався п'яний. Напившись п'яний, він страшно осиплим голосом співав пісень.

Та він ніколи не забував попрохати вибачення в усіх за те, що він — необузданий хохол — п'є горілку і співає вголос. А на великдень його культурність розцвітала повним цвітом. Він голив своє покопирсане обличчя, а також голив свій округлий череп. Далі він одягав білу сорочку і застібував її в горлі бронзовим гудзиком. Після того він убирався в чорний сурдут з фалдами, взував нові чоботи, одягав нові нансукові штани, а на голову напинав чорного бриля котелком. Елегантно придержуючи котелка правою рукою, він у лівій покручував паличку з монограмою, люб'язно вклонявся направо й наліво сусідам і кожного разу ласкаво повертав голову на голій, зморшкуватій, мов у черепахи, шиї.

Так акуратно жив і працював шестидесятилітній древонасадець у своїм шале на гірнім березі Дінця.

VI

Але ефемерна баба, створена нашою нестримною фантазією, коли б вона, ця ефемерна баба, ідучи далі з Змійова на Коропів хутір, проходила б повз шале доброго древонасадця, могла б ще багато чого розповісти з його біографії.

Уявіть собі, що ця фантастична баба іде стежкою серед молоді ліщини, що поросла на порубі трохи вище від хати доброго древонасадця. Я думаю, вам траплялося, ненароком наступивши на кінець великої сухої гілки, раптом почути хруст за своєю спиною і уявити собі постать когось, хто йде за вами — ще й вітер зашарудів у сохлїм листі — ви трохи злякано оглядаєтесь і бачите, що на стежці нема нікого.

Тепер вам легко буде уявити собі, що на стежці не тільки зашаруділо листя, не тільки хруснула гілка, а й запахло злегка борщем і печеним хлібом і бабиним потом — і от з-поза куща вишкандибала вона сама — легендарна баба.

Але тепер я вимагатиму від вас ще куди дужчого напруження уваги. Ви мусите уявити собі, що ця фантастична баба, яку нам так не легко було вивести втілену і вдягнену в чорну з горошком спідницю на стежку поміж ліщиною, трохи вище від хати доброго древонасадця, — що ця фантастична баба є не просто собі баба, а перша жінка доброго древонасадця, яку він за голодних часів був вигонив з хати, щоб менше було їдців.

Я знаю, що уявити собі таку річ дуже нелегко. Тепер у нас не середньовіччя, щоб здоровий мужик міг мати за жінку якийсь привид, деякий фантом, таку собі альгебраїчну формулу замість справжньої живої баби. Такі фантими замість жінок тепер задовольняють

тільки інтелігентську молодь, що боїться венеричної зарази і радше воліє мати діло з фантомами. Та все ж уявити собі сказане треба. Ця баба, уявімо собі, була першою жінкою доброго древонасадця.

Він вигонив її з хати взимку, її й двох дітей, щоб не об'їли його. Вона пішла десь світ за очі, одна дитина пропала, мов здимніла, а хлопець ходить з безпритульними і, кажуть, навіть з'являвся до древонасадця і пробував з ним балакати на дистанції. Балачка була недовга, бо древонасадець, добравши, в чім справа, бадьоро вскочив у хату й різво вибіг знову надвір, клацаючи по дорозі замком берданки і закладаючи в неї патрон.

Правда й те, що поцілити йому не довелося зовсім, бо безпритульний син зник у ліщині, і древонасадець, стріливши вслід, тільки обсипав шротом кущі.

Листя зашаруділо, хруснула якась гілочка, і все змовкло. На стежці нікого вже не було. Безпритульний син щез. Старий ще раз дико вилаявся і увійшов у хату. Вітер ущух, і кущі, і стежка, і небо над ними застигли на мить, мов намальовані.

VII

«Це моя рушниця, — сказав древонасадець, показуючи Альчесті й Леонардо на світло-жовте ложе і темно-синю цівку берданки. — Я як тільки її купив, то й поніс зразу до коваля — ми й одрізали дула на вершок або на півтора, щоб дужче било».

«Не думаю, хазяїне, щоб ви гаразд зробили, — сказав доктор Леонардо, — я запевняю вас, що законів балістики добре було додержано в цій рушниці, а тому вона тепер дуже розкидатиме шріт. Вона так розкидатиме тепер, що не тільки яка-небудь безпритульна дитина, а й доросла баба непоранена і незаймана проскочить крізь сітку вашого пострілу. Боюся я, що ви, зробивши чин обрізання над вашою рушницею, украй її попсували».

Але в цей момент щось хруснуло в ліщині — так чути було крізь відчинені вікна — древонасадець, ухопившись берданки, вискочив на двір. Альчеста хутенько підбігла до Леонардо і сховала голівку в нього на грудях. Кучеряве, каштанове волосся лоскотало Леонардове лице, заповзало в вічі. Він цілував її ніжно і крадькома тішився з тонкого аромату дівочого тіла, волосся й туманних спогадів одеколью, як з троїстого акорду, де одекольонь увіходив несподіваним, нелогічним бемодем. Він поволі повертав її голову лицем до себе, вона тихо заплющила очі, і їхні вуста стали помалу наближатися. І от Альчеста, хоч і з міцно заплющеними очима стояла вона, але побачила губи Леонардо зовсім близько від своїх уст. Є такий інстинкт — не подих, боронь боже, бо тільки зовсім невихована людина може дозволити собі дихати в таку хвилину — не подих і не погляд — бо очі чесно й солодко заплющені, а тільки інстинкт, що показує, коли вуста мають тихо зійтися. Ще міцніше заплющила очі Альчеста і зовсім злегка розкрила вуста...

Я почуваю, я цілком усвідомлюю собі мою повинність. Я знаю, що мушу вияснити перед читачем, хто саме з коханців — він чи вона — мають брати в свої губи губи коханої чи коханого, інакше сказати, кому належить право й обов'язок обіймати своїми вустами інші вуста.

Ще раз повторюю, що чесно доклав би всіх зусиль, щоб допомогти в рішенні цієї проблеми, але, на жаль, не маю ні хвилини, ані секунди часу.

Бо в той самий момент, коли Альчеста злегка розкрила вуста, над головами їх громом розтявся постріл...

VIII

Це стріляв древонасадець, що він, як успів уже забути неуважливий читач, вибіг на подвір'я з берданкою в руці і тим, власне, дав коханцям змогу поцілуватись.

Дуло ще куріло в його руці, він швидко бурмотів собі в бороду прокляття і пильно вдивлявся в ліщину понад подвір'ям.

Доктор Леонардо вистромився по пояс у вікно.

«Надаремно ви стріляли, добрий древонасадче, — ласкаво мовив Леонардо. — Я вже мав нагоду пояснити вам, що не тільки який-небудь безпритульний птах, а й ціла доросла баба, ваша жінка (коли б ви мали жінку), непоранена й незаймана, пройшла б крізь сіть вашого пострілу, бо рушниця ваша тепер страшенно розкидає».

Древонасадець нічого не одповів, а тільки бурмотів сам до себе якісь слова. Йому здалося за хвилину перед цим, що він побачив у ліщині на стежці свою першу жінку, котру він був вигонив із хати з дітьми, щоб не об'їдали його. Ще тоді він ясно й просто сказав їй, щоб не підходила до його хати і що інакше він її застрелить.

Вона давно вже вмерла, але що ж то шаруділо в ліщині і що це за баба ввиділася йому на стежці? Не може бути, щоб проклята баба була так живуща, щоб прийти з гробу до його хати й розповісти його гостям, як її вигнано геть узимку, як один її син вештається з безпритульними, як другий син повернувся додому, а батько одрізав йому ногу й пустив старцювати, як ця одрізана нога принесла йому щастя, як він розторгувався, як став «інвалідом» без мит і податків торгувати в Слобожанській Столиці, а тепер ще оженився і збирається цього літа приїхати гостювати до батька. Не може того бути, щоб вона прийшла все це розповісти його гостям, розповісти про першого сина — безпритульного, другого сина — крамаря і про себе саму — покійницю!

— Але все ж таки, що ж то шаруділо там, у кущах?

Древонасадець загонив ще один патрон у берданку і пішов у ліщину. Він вийшов на стежку і пройшов нею скільки ярдів. Ліворуч у кущах щось хруснуло, він звів рушницю і націлив.

З-під листя випросталась колосальна фігура чоловіка з одною дерев'яною ногою.

«Це ви, батьку, — сказав він холодним низьким голосом. — Я загубив ось тут ключа. Допоможіть, пошукайте, а то мені з одною ногою важкувато лазити попід кущами. Приїхали до вас на дачу. Клава он там сидить — узувається, чи що. Ви, знаєте, дивіться краще, коли б'єте з берданки горобців: Клава каже, що на неї щось згори сипнуло. Я так думаю, що це ваш бекасятник. А втім, їй не кажіть, бо злякається».

Він підняв ключа, допоміг жінці встати, і вони всі троє поволі пішли до хати.

IX

Коли б Леонардо і Альчеста ще були б у хаті, вони не побачили б аніякого сліду ворожнечі меж батьком і сином, якому він колись одтяв ногу, щоб той краще заробляв, старцюючи. Син ставився до батька трохи звисока, як усе ж таки містянин, а не селяк, та й багатша людина. Батько поважав сина й лише зрідка перечив йому в тоні дідівської мудрости (а ця мудрість, водячися понайбільше на печі, не має великого впливу на господарювання).

Але Альчеста і Леонардо цього не побачили, бо вже вийшли крізь фіртку на дорогу і спускалися до річки, несучи в руках троє весел, що з них третє вживається в Слобожанській Швайцарії замість керма. У лісі сопілка виспівувала схід сонця й поволі наближалася до подорожніх.

«Це чередник», — сказав Леонардо, та коло древніх звуків дерев'яної флейти він не чув коров'ячих дзвоників, і серце йому стиснуло зловісне передчуття. Одинокі й самотні співали сопілки, і чимраз ближче вони підходили до неї.

«Ми попливемо з тобою, о Альчесто, — сказав доктор Леонардо, — у тихі озера Слобожанської Швайцарії. Ми досі пливли рікою — он там коло Козачої гори, де колись татари загнали козаків на кручу, женучи їх зі степу, і козаки пропали, упавши з прикритої височини в Дінець — коло цієї Козачої гори кінчається перше пасмо гір, Дінець розливається в подолі Бешкинським і вже аж за Бешкинем знову підходить до другого пасма гір. Там починається Озінна Швайцарія.

Забудьмо про доброго древонасадця й полишімо його вирішати свої сімейні справи з допомогою його непристріляної берданки. Тим паче, що навряд чи йому вдасться вирішити оті сімейні справи з достатньою радикальністю. Як я вже мав нагоду зазначити, крізь шротову сіть його пострілу легко могла б пройти конкретна доросла баба, а не тільки та примара сімейного неладу, яку він забачив у кущах. Покиньмо його і подивімося на чабана, що так солодко грає на сопілці».

Це мовивши, Леонардо розсунув дерзке гілляччя молодої ліщини, покинув на стежці весла і зник у гущавині. Із самого рання Леонардо ні на мить не розлучався з прекрасною Альчестою, і тепер він почував непоборне бажання з нею на мить розлучитись. Він біг дуже швидко і умисне віддалявся від стежки, намагаючи в кишені останній номер італійської газети «Воче-Дель-Пополо».

«Леонардо! — довго й тоскно залунав голос з далекої стежки. — Леонардо! Я тебе не бачу».

Знову ліщина стяла серце доктора Леонардо пружними обіймами. Йому зробилося мляво, йому здалося, що він назавжди втратив Альчесту, що її ніколи не мав. Але було так, що він не міг зсунутися з місця, не міг би зійти з нього, коли б навіть древонасадець, узявши його за привид першої жінки, був би націляв його з непристріляної своєї берданки.

«Леонардо, ти покинув мене!» — ще раз проквилів ніжний голос Альчести і змовк. Ліщина тихо схилилася над доктором, його стало мляти, на мить сонце пронизало корони дерев, і Леонардо зомлів.

Х

Тим часом Альчеста, ламаючи руки і спотикаючись об весла, що мертві лежали на лісовій стежці, бігла вперед. Перед нею щось хруснуло в кущах, — Леонардо! — скрикнула вона і кинулась до нього, але з кущів виросла гігантська незнайома постать.

У лівій руці постать тримала дерев'яну сопілку. Ласкаво посміхаючись, гігант підійшов до Альчести — а вона стояла перелякана й не знала, чи їй тікати назад, чи спитати про Леонардо.

«Я студент, — сказав гігант, — і прізвище моє Перебийніс. Мій прадід колись давно просив чимало — сімсот козаків з собою. Він рубав ляхам голови з плечей, а решту топив водою, як вам про це розповідав доктор Леонардо, коли ви пливли човном повз Манастирську гору. Я допіру був вирізав своє прізвище на кручі, я бачив вас у човні. Я хотів гукнути з гори, бо ви завоювали моє серце, але доктор Леонардо...»

«Леонардо покинув мене», — тихо сказала Альчеста, і з-під довгих темних вій поточилися дві великі ясні сльози. Студент узяв її за руки.

«Я грав для вас на сопілку, — просто сказав він. — Я грав мелодію про Перебийноса, мого прадіда. Забудьте про Леонардо!»

Він витяг з кишені номер газети, передостанній номер «Воче-Дель-Пополо». Він розгорнув газету, обережно вийняв з неї шматок сала і показав газету Альчесті.

«Доктор Леонардо Пацці, — написано було в газеті італійською мовою, — як виявилось, зовсім не є доктор Леонардо Пацці. Установлено, що справжнє його прізвище Дон Хозе Перейра і що він зроду еспанець. Повідомляють...»

Але Альчеста не слухала далі. Розгніваним жестом вона наказала Перебийносові не читати.

«Еспанець! — закричала вона. — Еспанець, і він наважився!.. він посмів!..» Спазми здушили їй горло, вона поточилася, повіка зімкнулися під вогненними очима. Перебийніс легко і зручно підхопив її правою рукою. Лівою він підібрав весла і побіг стежкою вниз до ріки.

Щось тепле і м'яке ласкаво залоскотало шию Альчесті. Вона опам'яталася і схопила рукою пухнате руно рогозу. Під собою вона побачила воду. Перебийніс стояв коло причалу і, тримаючи її правою рукою, одмикав човна.

«Як мені звати вас, мій спасителю?» — тихо спитала Альчеста.

Перебийніс не одповів нічого. Він одімкнув човна, заправив весла в бабайки, улаштував сало на носі, посадив Альчесту на кормі і двома могутніми ударами вигонив човна на середину ріки. По тому він звів голову; і його ясно-блакитні очі зустрілися з темними очима Альчести.

«Ви можете звати мене Орестом, — сказав він. — По-нашому це буде Яресь. Ви чуєте, як солодко ячать бджолоїди і шугають над кручею. Ви бачите, які золоті їх тіла і які блакитні їх крила. Я, дужий і веселий, повезу вас у далекі озера».

«Оресте! — Ні... Яресю! — мовила Альчеста. — Подивіться, як грає вода під сонцем. Подивіться, як дугою зігнулася куга і в дузі найніжнішою плівкою устряг водяний шар. Він грає сімма фарбами райдуги, він тремтить усіма фібрами своєї ефемерної душі, але він живе, і повз його вода, його мати, тече в далекі озера. Яресю! Наша зустріч — як це невічне водяне око — настане ніч — і на завтра його може не бути. Яресю! Пливім у далекі озера!»

«Альчесто! Вже минають гори, і от вищі й буйніші підходять до берегів очерета. Мов кінне військо, стали вони коло води напувати коней, і значки їх хиляться і мають над головою. А коли звечоріє, вони стануть чорні й грізні, як незчисленні інтеграли у книзі професора Струве, що по ній мені, леле, доведеться складати іспит. Трудні ті інтеграли для козацького внука і селянського сина. Та я подолаю їх, як цей човен перемагатиме очерета в озерах, пробиваючи стежку. Дивіться, очерета стали, мов кінне військо, над водою. Вони кивають головами й списками, це вони кажуть вам, що я люблю вас, Альчесто!»

«Яресю! Вже минають гори, і ліс на них тремтить. Він тремтить, і нікель сиплеться на нього з сонця, обсіпе ясен, блисне в землю і знову займається на коронах. Ніби зелені шовкового паперу корони розмінюються на нікелеві гелери і падають униз, підкопуючи ясеневий бюджет. Нікелем блищать ясени і минають на горах. Вони видзвонюють вам, що я люблю вас, Яресю!»

XI

Минули гори — Дінець розбивсь на Тридінчя й пішов один на Гомільшу, один під дюни ліворуч і один посередині. Перебийніс не вигрібав, бо човен сам нісся середнім Дінцем. Береги стисли його, він був як блискуча залізнична колія з двадцяти дзеркальних рейок, щільно споєних одна з одною. Човен летів по сталевій смузі, качки хмарами здіймалися на луках і з свистом летіли над головою. На березі сидів кроншнеп і встромив кривий ніс у мулку землю надбережжя. Чайки-тічитки чвалали бурими крилами в повітрі і раптом, як сніг, сипалися на луках.

Просто перед човном мрів Черкаський Бешкинъ.

«Через міст від Черкаського Бешкиня буде Руський Бешкинъ, — сказав Перебийніс. — Коли б я був ваш доктор Леонардо, — додав він похмуро, — я почав би розповідати вам про слово Бешкинъ і що може значити це тюркське слово, далі — що таке Черкаси і як воно вийшло, що воно, оце слово, означає український народ, а наприкінці, щоб зробити вам приємність, ще раз сконстатував би, що Руський Бешкинъ є село сифілітичне.

Але я не доктор Леонардо (як, утім, і він не доктор Леонардо, а просто собі якийсь еспанець Дон Хозе Перейра) і замість статистичних даних про сифіліс у Бешкині розповім вам казку про Велику Любов, бо, нарешті — що таке є й той сифіліс, як не знак від Великої Любови.

На однім хуторі недалеко Дінця жив вікодавній мудрий дідусь-пасічник. Багато років він добував меду з вуликів, багато років райдужні бджолоїди ловили його бджіл, аж от одного року зазнав дідусь любови.

Але полюбив дід не дівчину молоденьку і не ловку молодицю і не стару бабусю. І не хлопця полюбив дід, як подумали б стародавні елліни, коли б довелося їм послухати моєї казки.

Дід полюбив собаку — і собака полюбив діда. Укупі вони ходили на пасіку, і бджоли, поважаючи діда, шанували також його собаку. Уночі собака з'являвся на піч, і дід спав, поклавши сиву голову на його велике кошлате тепле тіло.

І от завжди в любові буває біда, коли нерівні віком ті, хто люблять одне одного. Старий був дід, а собака був зовсім молодий, йому хотілося гасати на полях, полювати, ловити все, що лякалось і тікало. Отож одного дня собака задавив курку.

Дуже гнівалися хазяї, сини дідові, але старий так сумував, що вони простили собаку. І знову щасливо жили дід з собакою, коли одного вечора собака не витримав спокуси і знов задавив курку.

Коли дід це побачив, у нього аж захололо на серці, і він зробив те, проти чого опиралася вся його душа, — він узяв дрючка і з слізьми на очах побив свого собаку. Та не допомоглося й це, і сини дідові, щоб не було шкоди в хазяйстві, посадили собаку на цеп. Уже не міг дід обідати вкупі з улюбленцем своїм, ходити з ним на пасіку й гуляти в полі і тільки щовечора приносив йому добрий шматок від свого злиденного обіду. І собака, сумний і невеселий, лизав дідові руку, аж сльози стояли тому в очах. І дід ішов сам спати на тверду незатишну піч.

Уранці наклав дід у торбу хліба, вийняв у миску меду, накрив чистим рушничком і поніс продавати в місто. На цілий день ішов старий, тож, підійшовши до собаки, довго його гладив і потішав, а тоді оддав йому половину свого хліба, поцілував у писок і пішов геть у місто.

Собака поривався, вив і скавчав, і стрибав на цепу, але дід уже вийшов з двору. І до кола, що на ньому прикутий був цеп, підійшли кури.

Не знаю, як то сталося, тільки собака знов согрішив. Вибігли хазяї, бо була неділя і вони лежали в хаті, і, побачивши що собака задавив курку, зарубали його сокирою і одтяли йому голову

Надвечір дід повернувся з міста. Він зберіг ще кусень хліба, а на гріш, що зверх карбованця прийшовся за мед, купив скибку ковбаси. Та, коли він увійшов у двір, собака не кинувся на цепу і не привітав його радісним криком. Дід підійшов до кола й побачив, що собаки не було.

Значить, сини схаменулися й спустили його улюбленця з цепу, — подумав дід. І він пішов у садок шукати собаку і умисне не гукав, щоб самому знайти улюбленця й дати йому поїсти.

Він найшов його серед бур'яну — тільки якось чудно стояв собака й мовчки, зовсім незрушимо дивився на нього. Дід гукав і манив, але собака не поворухнувся. Дід підійшов ближче і побачив мертву голову, настромлену на палю.

Недовго постояв дід, а тоді зняв голову з палі, погладив її і обережно поклав у торбу. Узав він і палю і уломив від неї саме стільки, щоб добрий був ціпок. Потім він повернувся, вийшов з двору і пішов світ за очі».

ХІІ

Уже минули бешкинські луки, уже Три Дінці зіллялися в один і розляглися широким плесом, уже одна сага пішла за Черкаський Бешкин, уже засиніло за мостом друге пасмо гір, а Альчеста все ще сиділа нерушимо й не сказала ні слова на Орестову казку.

Синілося друге пасмо гір, а за ним бовваніло ще щось, куди більше й величніше і ще синіше, і ще темніше.

«Гроза», — сказав Перебийніс. Ще навколо пекло полуденне сонце, ще ні одної тіні не було на Дінці, а вже росла й набрякала сиза озія край неба. Дуже швидко вона неслася правим берегом, гору за горою вкривала тінь, сага за сагою темніли, і блиск сховався з води. Тінь грянула по Дінцю, очерета стояли зовсім тихо, далекий і грімкий розлігся гуркіт над горами.

«Я боюся, що буде дощ, — сказала Альчеста, — а моє пальто залилось в Леон... у цього підлого еспанця. Я промокну і застуджуся, і умру, мій Яресю — де ти мене поховаєш?»

Перебийніс не відповідав. Вибравши місце в лісочку на березі, він скерував туди човна. «Ой наступає та чорна хмара», — співав Перебийніс, і хмара справді наступала. Човен прянув об беріг, Перебийніс вискочив і допоміг вийти Альчесті. Подержавши її трохи в руках, він ніби з жалем поставив її на землю і взявся до човна. Він рвонув, і човен — плюскнувши, як качка, вискочив на беріг. Тоді Перебийніс акуратно вийняв весла, добув з човна сало, віддав його Альчесті і, ухопившись край човна, враз перекинув його долічерева.

«До корчми гулять», — доспівав він і, знову взявши Альчесту в руки, вигідненько влаштував її під кормою. Потім він нагорнув з одного боку човна піску, а з другого підпер

борти гіллям. Після того він сам заліз під човна, а босі ноги, бо не вміщалися під ним, витяг далеко вперед, так що вони мало не сягали води.

Налетів вітер, по воді пішли жмурки, вітер ущух і ліг штиль. Перебийніс саме встиг добре обдивитися рукою, чи Альчесті ніде не протікатиме, як грім ударив просто над головою, гунув шквал, грянув дощ, наче небо, як колосальна цистерна синього заліза, розривалося на друзки, гупало, ляляло, знову рвалося і знову гупало і ляляло.

Німий Дінець за Бешкинями враз ущерть наповнився звуками. Дощ сік дно човна, цебенів по дереву, мільйоном голок пронизав ріку, гілля тріщало, лист буяв і шумів і буй-блискавка розривала залізну цистерну неба. Альчеста притулилася до Перебийноса, як кошеня, він з насолодою витяг ноги ще далі під дощ, і вони сиділи мовчки, поки небесні грузовики гуркотали громовими рейками просто над їх головами.

На протилежнім березі над вербою проглянуло крізь хмарні кучми, як сльоза, чисте блакитне око, і Альчеста загомоніла.

«Ця дика, огидна буря, така, як твій народ, о Яресю, — сказала вона. — П'яний селянин Черепаха, що люто б'є свого вірного коня Володьку; звір-древонасадець, що вигонив свою жінку з малими дітьми на мороз, одрубав своєму синові ногу і тепер стріляє в кущі, коли думає, що то іде його жінка; люті пси, що забили дідового друга собаку і настромили голову на палю за те, що собака задавив якесь курча, — всі вони у стократ гірші й дикіші за цю бурю, вони огидні різники, ці люди. Чи не правда ж, Яресю?»

Грім викотив уже свої чавунні барила ген за Бешкинь на Коропів хутір, блискавиці мовчки блимали десь далеко, і тільки дощ м'яко ллявся ще над річкою і берегами. Перебийніс добув сопілку й заграв.

Дитячим голосом, мов дівчина-школярка, сопілка сказала, як шука-риба одбила од берега ряску, як було літо та й стала зима, як мороз-морозенко скував воду, як прийшла красна весна і в гаї зелененьким орала дівчина воликом чорненьким. Коли сопілка про все це розповіла, Перебийніс звичайненько обтер її і сховав у кишеню.

«Альчесто! — сказав він. — Ти чула, як під час однієї полярної експедиції двоє італійців, закинуті серед льоду, забили і ззіли свого товариша норвежця, зжерли сирцем-сирового, бо не було вогню, щоб зварити з нього суп або хоч спекти, як шашлик, на ріжні?»

Може, ти скажеш, що це були дикі огидні звіролюди, і я думаю, що ти це й хочеш сказати. Але тому неправда — це були дуже хороші культурні люди, виховані, освічені люди, здатні до делікатних і ніжних почувань. Можливо, що це були доктори або й навіть професори.

Як же вони могли так некультурно зжерти свого товариша, сирового норвежця?

Народ, про який ти кажеш, дійсно чудний народ. Він створив чудесну музику і надзвичайне малярство, що його примітиви здаються паризьким мистцям за акме досконалости, небувале декоративне мистецтво. Він скомпонував епічні пісні, незгірші від кодексів Гомера. В особі своєї інтелігенції він навіть спромігся створити таку-сяку літературу та, хоч і паршивеньких, істориків літератури.

І от цей самий мистецький народ, що дорівнюється в художній умілості навіть негрському, а не тільки японському талантові, цей самий народ зовсім не розуміє краси. Краса для нього не існує.

У цій прекрасній ріці він убачає тільки деякий спосіб комунікації — можливість пересуватись довбаним човном. Крім того, він хижацькими методами винищує в ній рибу і в плесах її качок.

З м'якого ласкавого рогозу, що так тихо лоскотав тобі шию, коли ти сідала в човна, Альчесто, він плете рогожі і продає їх за безцінь у Слобожанській Столиці, продає їх за злиденні копійки, що ти їх охоче заплатила б удесятеро, аби рогіз зостався красувати в затоках.

Більше того, в голодні роки він викопував саме коріння цього рогозу, винищуючи його зовсім, підсікаючи саме рогозове життя тільки для того, щоб собі пожерти і дітей тим корінням нагодувати. Уяви собі, вони жерли коріння рогозу, ці люди!

Ці гори для його просто нерівні місця, на яких не можна орати землю, а плеса, саги й затоки — це, на жаль, затоплені водою сіножаті.

Сама літня година, грандіозне сонце і ясне, і чисте, і ясне небо тільки нагадують йому, що треба б дощику на посів, а коли він дивиться на орні океани жита, створені його виснаженими руками, він замість упливати мрією за хвилями колосся, рахує, скільки копиць його він назбирає сей рік.

Ліс! Він хотів би вирубати цей ліс і продати його. Очерета! Він косить їх і укриває ними свою злиденну, погану хату. І навіть оту сіру чаплю, що летить над бором, він ззів би, коли б міг її спіймати, хоча вона, та чапля, страшенно одгонить рибою.

Я син цього народу, Альчесто, і я викопував рогіз і їв його. Я спав під очеретяним дахом і я забив колись рудого собаку, щоб пошити собі на зиму шапку з його шкіри.

Тепер я викопую з книги професора Струве інтеграли. Я хочу вивчитись робити краще життя. Десять років, Альчесто, — це дуже короткий час, і за десять років трудно підняти життя, налігане двомастами років рабства».

Перебийніс виліз з-під човна. Дощ перейшов, Слобожанська Швайцарія вигравала під сонцем. Перебийніс одним легеньким рухом перекинув човна і в ту ж мить спіймав на руки злякану Альчесту. Оберігаючи її шовкові панчішки і елегантні черевички від вогкості, він поставив її, наче порцелянову статуетку, в човна. Він одшукав сало і акуратно уклав його на носі човна. Далі він легенько піддав човнові коліном, і той вкупі з порцеляною богинею плавко спустився на воду. Перебийніс улаштував весла і лагодився сідати. В цей момент щось зашаруділо в кущах, і на беріг вискочив бандит з рушницею в руках. Альчеста заніміла від жаху, Орест Перебийніс ураз повернувся ліворуч, колосальним стрибком упав у ліщину і зник з очей.

ХІІІ

Альчеста встигла тільки побачити, що бандит був увесь обсипаний тирсою, наче він, замість грабувати подорожніх, цілісінький день пиляв дрова. Обсипане білою тирсою обличчя бандитове на одну коротку мить здалося їй страшно і незрозуміло знайомим, ніби вона довгі роки щодня бачила його уві сні. Але думки ці майнули Альчесті як блискавка, бандит, не спиняючись, кинувся до човна у те місце, де було заховане сало.

«Яресю!» — в смертельнім жахові скрикнула Альчеста. Бандит лівою загрозливо навіс на неї рушницю, а другою рукою діставав з човна сало. Добувши його, бандит ступив до Альчести, вона заплющила очі й зомліла.

Довгі роки подорожі з доктором Леонардо, його любов до неї, остання подорож у Слобожанську Швайцарію, квас на базарі, селянин Черепеха, легендарна баба, добрий древонасадець, його жажлива біографія промайнули в її уяві. Немов удалині заграла сопілка, і раптом усе затулила гігантська постать Перебийноса...

З крахом хруснуло гілля, з кущів вилетів Орест Перебийніс і, підскачавши до бандита, одним могутнім ударом перебив йому носа. Бандит покинув рушницю і сало, схопився обома руками за ніс і втік у хащі, обтрушуючи все по дорозі білою тирсою.

Перебийніс підійшов до Альчести і ніжно поцілував її в напіврозкриті уста. Мов квітка лев'ячого зіву, уста її зімкнулись, вона відповіла довгим солодким цілунком і отямилась.

Сонце грало, як і раніше; до неї ласкаво посміхався Перебийніс, наче нічого не трапилось і смерть не дивилася їй у вічі з темного ока рушниці. Навіть сало, як і попереду, лежало спокійне і самовпевнене на носі човна.

Тільки на траві лежала рушниця, а в руці у Перебийноса виблискувала якась довга зубчаста річ. Перебийніс уклав її в човна, поклав також рушницю і, одштовхнувшись від берега, взявся до весел.

«Бандит не дешево заплатив нам за напад, Альчесто, — сказав він. — Він утратив пилку і він утратив рушницю, а здобув він тільки перебитий ніс. Але я не можу картати його за злочинні наміри, і мені трохи шкода, що я так неделікатно обійшовся з його носом. Я цілком розумію його — адже ж на човні він бачив сало!

Людина, що їсть тільки пісний борщ з хлібом, а подекуди й без хліба, легко може забути про моральні закони і про священне право власности, коли побачить шматок сала у п'ятнадцять кубічних дециметрів завбільшки».

Альчеста стала в човні і дивилася ліворуч. Лисівський хутір стояв на пагорбі, і від нього починалися озера. Повні й тихі лежали вони в м'яких берегах очерету, і око відгадувало, що в очеретах тих часто немає берега, а знов починається якесь невидиме велике озеро. Ряскою вкрилися рясно озера крайоруч, але всередині були тільки білі хмари в блакитному небі. Кущами ріс горобинець у килимах ряски, ті кущі стриміли вгору, як хвости велетенських щук, що занурили голову в саме дно глибокого озера й так застигли.

«Яресю! — мовила Альчеста. — Починається Озінна Швайцарія. Я бачила Фірвальдштетське озеро і Женевське озеро в тій Швайцарії, що раніше постачала на весь світ швайцарів, а тепер постачає молочний шоколад «Гоблер».

Прекрасні ті озера і куди більші від цих, і вода в них ясна й блакитна. Але вони камінні й математичні, відчуваєш, що в них усе ж таки не вода, а H_2O , а колір її не небо, а анілін, і що все це зробили невтомні кубісти для епатації американських мільйонерів.

Оці озера не такі. Не думаєш про те, як їх наливав весною Дінець у яри та яруги, як вони бралися очеретами й лататтям, а відчуваєш тільки, що повік не випити сірим волам цієї води і не розбити ряски качиній нації. Яке ім'я добереш ти цим озерам, Яресю?»

Перебийніс захопив правим веслом — і човен понісся на очерета. Він устав і, схопившись за зілля, втяг човна в гушавину. Перед човном Альчеста побачила вузесенький коридор межи мільйонів гнучких колон. Вгорі над колонадою простяглася така ж вузесенька стежка неба.

«Як тут затишно і спокійно, — млосьно зітхнула Альчеста. — Нас ніхто не бачить тут, Яресю. Ми самі».

Але Перебийніс не повернувся до неї. Він випихав човна веслом по стежці. Шелестів очерет, вгорі як заблимав високий свист, і в рямцях небесної стежки, немов на екрані кіно, на мить з'явилася низка живих хрестів. Свист голоснішав, виріс і затих — качки щезли з рямців, і свист їхніх крил розтопився в шумі очерету. Човен вплив у кругле й чисте озеро.

«Це Макортетик, — сказав Перебийніс. — Він круглий і глибокий, як макотерть. За ним за очеретами пливають Біле, Хрещате і Червоне озера і увіходять у ліс до лісових озір».

Він знову сів веслувати й глянув на Альчесту. Вона відвернула голівку й дивилася назад в очерета.

«Альчесто! — покликав Перебийніс. — Чого ти шукаєш у пережитих, минулих очеретах? Перед нами далекі озера!»

Але Альчеста не відповіла. Вона думала про колонаду очеретів, де було затишно і де ніхто не міг бачити їх. В прекрасній отельній кімнаті вона не почувала себе так спокійно і певно, як у цій очеретовій коридорі. В отелях бувають замки і бувають непомітні щілини в стінах. А там, у тій колонаді, нічне око не могло б побачити, що роблять двоє коханців, хіба що качки, пролітаючи вгорі, могли б подивитися на людську любов, і від цього ще солодші, ще тоскніші ставали думки про колонаду в очеретах.

Альчеста на мить глянула Орестові в вічі, і йому здалося, що в її погляді були зневага, любов, сором, ненависть, холодне презирство.

«Альчесто», — сказав з одчаєм Перебийніс. Але вона знов відвернула голову.

XIV

Випливли з-під човна і залишилися позаду Біле, Хрещате і Червоне озера, та ні Хрещате, що немов візантійський хрест, ні ясне Біле, ні велике Червоне не змили з лиць Альчести гнівної задуми. Вона уперто мовчала і на слова Орестові тільки відвертала голову.

Перебийніс замовк і став гнати так, що вода кипіла і грала під човном, а зілля по берегах, як зелені поплавці, то виходило голе з-під води, то занурялося по шию.

Нарешті Перебийніс вибрався знову в Дінець. Підгір'я правого берега свіжою соковитою озією затулило перед-вечірнє сонце, а за підгір'ям ліс Тюндик лавами сховався на ще вищу трикутну гору і, прикро підійшовши до самих брам сонячного галагану, здивовижений спинявся і ставав на шпилі, розоравши хмари. Гей, угорі стояв ліс!

Затриманий Геївською гаттю, став і Дінець. Не дзюркотіли поміж трави його води, а з краями врівень наливши лоно, стояли як велетенська ванна, ніби одна крапля могла переповнити їх і затопити всесвіт. З лівої руки теж виріс лісок, і тільки в прорізі межі берегами то з'являлися, то щезали геївські оселі.

Вони з'явилися востаннє, і знову Перебийніс прикро повернув у лівий беріг. Між деревом одтулилася вузька чорна протока, роздалася в малесеньке чорне озірце, човен з розгону зійшов на спади́стий беріжок, засичав і став.

Перебийніс покинув весла, схопив рушницю й пилку і вистрибнув у ліс.

«Ви забули про ваше сало, — сказала Альчеста холодно і ввічливо. — Будьте ласкаві взяти його: я не потребую подарунків».

Перебийніс повернувся і глянув на неї. На сонячній обличчі його боролися усмішка і ласкавий докір. Він насупився, та голос його був, як і раніше, ласкавий і теплий.

«Простіть мене, — сказав він. — Заради всього любого і прекрасного на світі — ні, вислухайте мене, Альчесто, хоч востаннє, — заради того, що ви сказали отам — в очеретяній колонаді — дозвольте мені залишити сало в вашім човні ще на півгодини! Ви дозволяєте, ви не можете не дозволити!»

Він підійшов до рівного високого ясена і почав його пиляти знизу.

Альчеста знов відвернулася і, зриваючи якісь квіти, кришила їх межи тонкими пальцями своїх клясичних рук. Пилка дзижчала, тирса намистом лягла круг підніжжя ясенowego, а Перебийніс пиляв і пиляв. Він вийняв гарячу пилку і понюхав її. Раптом на обличчі його з'явилося таке неймовірне здивовання, що Альчеста не витримала, і погляд її став як знак запиту.

«Пилка пахне йодом», — сказав Перебийніс. Він покинув її, кинувся до рушниці і став її нюхати всю вдовж — від мушки й до прикладу. Коло замка його ніс спинився.

«Рушниця одгонить касторкою!» — сказав нарешті Перебийніс і помалу спустив її на землю. Він струсонувся ввесь, ніби прокидаючись від ідіотського сну. «Я не розумію, — сказав він. — Невже?..»

Але Альчеста вже встигла опам'ятатись. «Мене не цікавить, чим пахне ваша пилка і ваша рушниця, — сказала вона льодовим голосом. — Будьте ласкаві кінчати ваше діло і взяти з човна ваше сало».

Перебийніс ще раз струсонувся і знову взявся до роботи. Ясен зарипів і похилився. «Ах!» — мимоволі зойкнула Альчеста. Перебийніс ускочив по коліна в воду, і там, де він допіру стояв, ясен з крахом ліг на землю.

Знову Перебийніс підійшов до нього з пилкою. Коло прикорня він одрізав від стовбура двоє рівних кружалок, ці кружалка він притулив устой до пня, узяв рушницю і націлив у центр кола.

«Синьоро! — сказав він. — Я мушу потурбувати вас, вистреливши з рушниці».

Альчеста затулила вуха. Перебийніс вистрелив і вибив шротом середину в кружалках. Він знову взявся до пилки і випиляв циліндричну цівку. На кінцях тієї цівки він понасаджував обидва кружалка, як колеса на вісь. Потім він підійшов до Альчести.

«Синьоро Альчесто! — урочистим тоном почав Перебийніс. — Я розумію ваші почуття і, хоч я глибоко переконаний, що не хотів учинити нічого неделікатного, я не буду себе боронити. Умовіюсь, що, не спинивши човна в тій далекій очеретовій колонаді, я допустився непростимої провини, я смертельно поранив ваші почуття. Але ми не можемо зараз розлучитись».

Не будьмо згадувати про те, що вам дуже не легко було б самій найти звідси дорогу до станції, щоб сісти в потяг, який повіз би вас назад у сонячні подоли Кампанії, при умові, що на паспорті вашому уже є італійська віза.

Але згадайте, що ви не були ще в Лісових озерах Слобожанської Швайцарії.

Людське життя, синьоро, — це дивна і незрозуміла річ. Буває, що молодий натхненний юнак, учившись пильно політичної економії, української стилістики і навіть англійської мови, бувавши в громадянській війні і урятувавшись від смерти тільки тим, що в ворожому кулеметі трапився один з чотирьох сот шестидесяти семи перебоїв, які, відома річ, належать до кожного кулемета і які перебої можна і слід виправляти чотирмастами шістдесят сімма способами, любивши дівчат рівно й ніжно і у відповідь мавши від них таке ж ніжне й ревне кохання і наостанці узявшись перекладати українською мовою роман французького академіка, що цей юнак перейшов усю ту довгу та розмаїту житецьку путь лише для того, щоб, вертаючись додому з інтимної, веселої бесіди, загинути під колесами трамваю!

Але згадаймо ще, що той юнак жив життям, попереду не призначеним і не сплянованим ніким.

Ви ж, прекрасна Альчесто, ясно бачите перед собою свою путь життєву. Усе ваше музично гармонійне життя, довгі роки подорожі з ученим доктором Леонардо, остання

подорож ваша в Слобожанську Швайцарію і темний кінець тієї подорожі — усе це, гармонійне і неминуче, постало в думці того, хто створив вас, прекрасну Альчесту, і вченого доктора Леонардо. Ви не можете не поїхати в Лісові озера і ви мусите їхати в Лісові озера зі мною, студентом Орестом Перебийносом».

Альчеста посміхнулася так, що в Перебийноса одразу стало тепло на душі.

«Я не розумію й половини того, що ви сказали, велемудрий синьоре Перебийносе. Наскільки я бачу, ви ще не загинули під колесами трамваю, і я раджу вас у майбутньому обачно переходити хрещатики Слобожанської Столиці. Коли ви випиляли ці дерев'яні колеса для того, щоб загинути тут під ними... що ж, і це вам не вдасться, бо я не бачу над цими колесами трамваю. А щодо доктора Леонардо, про якого мені вже легше згадувати після того прикрого інциденту в очеретовій колонаді, то ви самі ж мені показували передостанній номер газети «Воче-Дель-Пополо», де було написано, що він зовсім не є доктор Леонардо, а тільки якийсь нікчемний еспанець Дон Хозе Перейра.

Яку ж ціну я маю скласти вашій філософії про гармонійність і пляновість мого життя?

Але ви слушно сказали, що я не вправилася б сама добитись до станції. Я залежу від вашої волі. Я сподіваюсь, що ви допоможете мені виїхати звідси надвечір і в усіх маршрутних справах зовсім покладаюся на вас. Коли така ваша ідея — будь ласка, їдьмо через Лісові озера».

Перебийніс підкотив вісь з колесами під човен.

XV

Кажуть, що роз'ятрена фантазія мистця може химерністю і надзвичайністю своєю випередити найдивовижніший витвір Натури, наймонструозніший факт Реальної Дійсності.

Але я признаюся, що вкупі з громадянами реалістами ніколи не йняв цьому віри. І той, кому ще треба доказів, мав би подивитися на човен, що їхав на колесах у цілком реальному лугові, серед живих і соковитих осик та ясенів, живий студент з химерним прізвиськом Перебийніс (яке дійсно вирізане на кручі межі Задонецькими і Короповими хуторами, в чому кожен може сам переконатись) котив цього човна за весло, як за штельвагу, а в човні сиділа прекрасна жіночка фігурка — жива італійка Альчеста в літі тисяча дев'ятсот двадцять восьмого року. Я думаю, що цей абсурдний факт, це гротескне сполучення несподіваних чужорідних елементів у прозаїчному лісі навпроти Тюндика самі по собі могли б переконати найбільш завзятого скептика.

Отже, човен котився лісовою дорогою. Як деякий запорожець, могутній Перебийніс тягнув чорноморську чайку на перетяжці, на носі спочивала берданка — бойова гаківниця, прекрасна генуезька бранка, задумлива й сумна, сиділа в кораблі, і корабель ваги-переваги никав по хвилястій лісовій дорозі.

Немов чайка, що шукає в лузі при битій дорозі свої любі діти, шугав човен у коломії і знову підіймав голову, вибираючись на спадисті сугорби. Дитячі дерев'яні колеса незграбно пурхали в колії, і вісь, як кустарна дирчітка, наївно торохтіла під човном. Немов колосальна лялька сама їхала на колесах у дарунок лісовому велетенкові Вернидубові, що солодко спав, витягнувши босі ноги в очеретах, десь за Довгим озером. Так солодко спав велетенко, що й не поворухнувся, коли лялька підкотилася до самого берега Довгого озера і Перебийніс почав витягати з-під човна колеса.

Уже він улаштував вісь, уже поставив весла і лагодився зіпхати човна в воду, коли Альчеста побачила крізь кугу чийсь босі ноги.

«Оресте! Дивіться!» — скрикнула вона. Перебийніс швиденько розсунув зілля і витяг звідти за ноги невеличкого хлопця, чорного і обідраного. Хлопець протер очі й сказав:

«Пустіть, дядю, а то вкусю!»

«Для чого ж ти будеш кусати мене, вічний мандрівче? — сказав Перебийніс. — Яка тобі з того буде вигода! Краще ти розкажи прекрасній дамі про свою останню мандрівку, а я тобі за це дам, скажімо, три кубічні дециметри сала, бо хліб у тебе, очевидно, є. Починай, о завзятий, невтомний мандрівче. Починай, о солі землі, о їдучий ферменте, що примушуєш мусувати міщанський побут! Починай, хлопче!»

«Попереду ви мені покажіть сало», — ввічливо, але твердо одказав безпритульний.

Перебийніс одрізав скибку сала і дав її безпритульному.

«Я син доброго древонасадця, — сказав хлопець, — він вигонив колись мене з братом і матір'ю з хати. Довго блукали ми, шукаючи притулку, та нарешті я не витримав такого неспокійного життя і втік до безпритульних.

Сьогодні я був близько хати доброго древонасадця, мого батька, я хотів украсти дошку або дві, бо мені треба було зробити запас цигарок. Але добрий древонасадець вистрелив у мене з рушниці, і я втік. Я спав тут коло озера, і мені приснилося, ніби десь лісовою дорогою торохкотить деревляний візок і в ньому сидить марципанова лялька. Цей візок був дуже маленький, і його тягнув веселий сірий ослик...»

З човна задзвенів срібний сміх, то сміялася Альчеста. Перебийніс ласкаво глянув на безпритульного.

«По тому я прокинувся, і мені здалося, що ви, дядю, витягли мене за ноги і дали мені скибку сала. Оце така була моя остання мандрівка».

«Все ж таки, мандрівче, я думаю, що ти зможеш більше розповісти», — мовив Перебийніс.

«Ах, дядю! — сумно зідхнув хлопець. — Ви не можете собі уявити, як набридає за цілісінський день розповідати. Це ж мій хліб — оті казки, що я їх мушу експромтом творити для кожного, хто може дати мені копійку. До того ж ця публіка страшенно полюбить антихудожні оповідання про злочинства, грабунок, полові ненормальності та венеричні хвороби. Чи повірите, цей сифіліс просто сидить мені в печінках. Отож я розповів вам щиру правду і тільки трішки прикрасив свій сон. Будьте готові».

Безпритульний зробив бадьорий жест рукою і, одійшовши на ступнів десять, ліг у траву.

Лісовою дорогою з-поміж дерев вийшов добрий древонасадець.

«Доброго здоров'я, — сказав він і сперся на рушницю. — У вас теж берданка; це виходить усе одно як австрійський фронт. Коли я був на фронті, ми сиділи отак на горі взимку, а австрійці під нас підкопувались. І зовсім близько сновигають нехристи, отак за гін від нас. Нам патронів дають удосталь, кажуть: «Делайте перестрелку». Ну, ми робимо ту перестрелку так — аби стріляти, тільки коло мене один хлопець і каже: «Дядю, я його встрелю, близько дуже, собака, бігає».

«Не стріляй, — кажу, — на кий тобі чорт? Роби перестрелку».

А він знову: «Дядю, — каже, — я його поцілю, гада!»

«Та на кий тобі, — кажу, — біс він здався? Яка тобі вигода, скажи, дурна голово?»

А він одно: «Поцілю та поцілю».

І поцілив-таки, дурень. Австрієць як не закричить, мов заєць, аж у вухах залящало. Підбіг до нього санітар, ізняв із його усе, й сорочку ізняв — а тут холодно, аж зуби цокають, тільки глядячи на нього, і став йому перев'язку робити. А цей дурний ніяк не вгамується.

«Дядю, — каже, — я й санітара поцілю!»

«І не кажи до мене, — кажу. — Я з дурнем і балакати не хочу. А коли ти тут будеш людей без діла стріляти по-дурному, то, ось тобі слово, поцілю тебе самого колись у спину».

Аж тоді вгамувався. Отак-то бувало славно в нас на австрійському фронті».

Древонасадець приязно оглянувся навколо й побачив безпритульного в траві.

«Диви, Ілько! — сказав він. — Знов ти в мене дошки націляєш. Я ж тобі казав, що вистрелю. Ну, лежи, лежи, тільки щоб до хати й близько не підходив».

Древонасадець вибрав вигідне місце і сів на траві крутити собі цигарку.

Торохтів віз, і з лісу виїхав селянин Черепаха, підстьобуючи свого вірного коня Володьку.

«Чи не треба когось одвезти на станцію? — сказав селянин Черепаха. — Я саме їхав по горілку, та коли ото проїжджав повз отой бовдур, що з нього балакає на майдані, то й прочув, що не треба пити горілку, бо здорово шкодить на печінки. То я й завернув сюди — лучче, думаю, замість пити, одвезу когось на станцію».

Селянин Черепаха спинив воза, випріг вірного коня Володьку і пустив його пастись. Сам він сів на траву і попрохав у древонасадця махорки.

«Нехай попасеться Володька, — сказав він гуманно, — а тоді вже й поїдемо. Ще й не пора їхати».

«Альчесто! — раптом сказав Перебийніс. — Ви не повірили мені, коли я казав про гармонійність і пляновість всього вашого життя і вашої подорожі в Слобожанську Швайцарію. Подивіться ж навколо себе: от тут на траві зібралися всі, кого привелося вам зустрічати під час вашої подорожі: от безпритульний велетенко, от добрий древонасадець, от селянин Черепаха, от його вірний кінь Володька і от перед вами я, студент Орест Перебийніс, якого ви ще так недавно називали своїм спасителем».

Перебийніс замовк, і шелест промайнув по кущах, наче десь за ними причаїлася легендарна баба, химерний витвір нашої уяви, потенційна перша жінка доброго древонасадця. На мить здалося, ніби в повітрі запахло печеним буряком і конопляною олією, а на тихій воді озера, мов горошок на бабиній спідниці, лежало кругле латаття. Уже древонасадець схопився на ноги й кинувся по берданку, як шелест знову вщух, і вітер розвіяв аромат печеного буряку. Альчеста підвелася в човні, горда й розгнівана, мов ерехтейська богиня.

«Яка ціна вашій мізерній філософії? — проказала вона розміреним тоном смертельної зневаги. — Ви кажете, що зібралися тут на цій траві всі, кого я зустрічала в своїй останній, в своїй нещасливій подорожі. Коротка ваша пам'ять, синьоре студенте Перебийносе, і боюся я, що не подолаєте ви інтегралів і не зможете будувати нове, щасливе життя».

Де ж доктор Леонардо? Ви забули про нього!

Ах, я готова навіть простити йому, що він не доктор Леонардо Пацці, а якийсь невідомий еспанець Дон Хозе Перейра. Любов не знає націй і для любови немає ні італійців, ні еспанців.

Леонардо, де ти? Леонардо, я люблю тебе й тільки тебе! Леонардо, мій коханий, де ти?»

Альчеста тихо схилилася над човном і заплакала. Ніхто не сказав ні слова, всі сиділи тихо й нерушимо. Навіть кінь Володька перестав рвати траву, підняв голову і, здавалося, прислухався.

«Селянин Черепахо, — промовила Альчеста, стримуючи ридання, — запряжіть свого вірного коня Володьку і одвезіть мене на станцію».

Черепаха тихо підвівся і підійшов до коня. Знову шелест шугнув кущами, кінь злякано заіржав і кинувся вбік, кущі розсунулися, і з кущів вийшов доктор Леонардо.

XVI

Він весь був обсипаний тирсою, ішов поволі і затуляв собі обличчя останнім номером італійської газети «Воче-Дель-Пополо».

Поволі, не кажучи ні слова, він підійшов до Альчести і одтулив своє обличчя.

«Альчесто, — сказав він слабким, далеким голосом, — ти покликала мене, і я прийшов».

Альчеста як зацікавилася дивилася на нього. Так, це був він, виснажений, стомлений, блідий, як привид, обсипаний тирсою, з перебитим носом, але це був доктор Леонардо; живий і коханий, він стояв перед нею.

Немов прокинувшись від важкого сну, Альчеста кинулась до Леонардо. Вона мовчки цілувала його пилом припале обличчя, поранений ніс, обтрушувала рученятами тирсу з любимої скуйовдженої голови, цілувала йому руки, плакала, сміялась і знову бралася цілувати. Нарешті, немов потонувши в смерть, вона схилила голівку йому на груди й затихла.

«Коли ми розлучилися з тобою, кохана, — почав Леонардо, — я випадково прочитав у цій газеті, що в передостанньому номері її якийсь безвідповідальний негідник зганьбив моє чесне, незаплямоване ім'я, написавши про мене, що я не є доктор Леонардо, а якийсь еспанець Дон Хозе Перейра».

Але редакція газети «Воче-Дель-Пополо» не забарилася виправити свою помилку. То був передостанній номер, а ось останній.

«Редакція спростовує прикру помилку, що трапилася в передостанньому номері газети з вини коректора. Остаточно з'ясовано, що доктор Леонардо Пацці є дійсно доктор Леонардо Пацці, а не хто інший. Що ж до Дона Хозе Перейра, родом еспанця, то пощастило добути цілком певні відомості, що він насправді є Дон Хозе Перейра, еспанець, а ні в якому разі не наш вельмишановний учений, доктор Леонардо Пацці, який саме відбуває наукову подорож по світу і тепер, як повідомляють, подорожує по Слобожанській Швайцарії».

«Леонардо! — скрикнула Альчеста. — Леонардо! Чи можеш ти простити мене!»

«Я шукав тебе, о Альчесто, — просто сказав доктор Леонардо. — Коли я догадався, що якимсь чином тобі до рук потрапив передостанній номер газети «Воче-Дель-Пополо» з клеветницькою заміткою про мене, я втратив свідомість».

Цей номер, якого я сам ще не читав, очевидно, випав з кишені мого пальто під час нашої подорожі, і ти могла його знайти...»

«Цей номер знайшов я, — чесно і сміливо сказав Перебийніс. — Але ви розумієте, я не мав у руках останнього номера і хотів щиро і чесно попередити Альчесту. Я винний лише в тому, що завелику склав віру буржуазній газеті».

Перебийніс поліз у човна по газету. Шматки її лежали розсіпані по дну, але самої газети не було.

«Не шукайте, Оресте! — м'яко сказав доктор Леонардо. — Я бачив, як безпритульний украв сало разом з газетою. Вона нам тепер не потрібна.

Коли я побачив, що втратив Альчесту, я вирішив не повертатися назад на батьківщину.

За довгі роки моєї подорожі, люба, кохана, я шукав тільки тебе. Тільки для тебе було все моє життя і всі мої подорожі і тільки для тебе була ця остання моя подорож у Слобожанську Швайцарію.

Коли я побачив, що втратив тебе, я постановив оселитися тут, на тім місці, де я бачив тебе востаннє, Альчесто. Я думав жити серед цього злиденного, великого, мистецького, дикого народу на березі тихого Дінця, допомагати його жінкам родити, його чоловікам працювати і його дітям виростати здоровими й щасливими. Я лікар — і для мене скрізь знайдеться місце на цій зеленій землі.

Я роздобув рушницю і пилку і почав різати ліс, щоб збудувати собі шале при березі Дінця. Я працював, коли ваш човен причалив до місця моєї роботи, і я бачив вас крізь листя ліщини.

Я признаюся тобі, о Альчесто, що в мені прокинулися дикі, люті інстинкти. Моє серце ущерть сповнилося ненавистю проти цього здорового, прекрасного хлопця. Я виждав, поки він спустив човна на воду, і вискочив з заростів, щоб відняти в нього сало.

Голод мучив мене, але не це найбільше мене вразило. Мене довело до одчаю те, що ти, кого я так любив ревно, затулила своє обличчя руками, коли побачила мене.

Моє рішення відняти сало зробилось непереможним і непохитним, і я взяв його...»

«Але, Леонардо, — тихо сказала Альчеста. — Ти націляв в мене з рушниці другою рукою».

«Люба моя, моє безцінне, моя темноока душе, — сказав Леонардо. — З рушниці не можна націляти однією рукою. Я просто тримав її в лівій руці, а ти, побачивши чорну яму дула, подумала, що я хочу тебе забити. Я взяв сало, я кажу, але в цю мить Орест — і він зробив, як герой і лицар — з'явився тебе рятувати...

Очунявши від болю, я побачив, що під час мого нападу на човен пляшки з йодом і касторкою, що були в моїй кишені, розбилися — і ліки проллялись.

Зібравши рештки йоду й касторки, я подав собі першу медичну допомогу. Ліків вистачило на те, щоб припинити небезпечні процеси в пораненому носі. Після цього я почав міркувати й вирішив, що запах йоду й касторки мусив навести вас на думку, що той, кого ви взяли за бандита, був насправді нещасний доктор Леонардо...»

«Я догадався, — тихо сказав Перебийніс. — Але Альчеста посварилася зі мною і не хотіла вірити ні одному моєму слову. Я промовчав про йод і касторку».

«Я пішов шукати вас, — казав далі доктор Леонардо, — щоб попросити віддати мені назад пилку й рушницю — все, що мені залишалося на цім світі після того, як я утратив Альчесту.

Та коли я почув, як ти кликала мене, о Альчесто, як ти готова навіть була забути про те, що було неправдиво надруковано в газеті, я зрозумів, що я найщасливіший з людей, що ти знов моя і тепер назавжди, назавжди, Альчесто...»

Він замовк, і Альчеста дужче притулилась до нього. Добрий древонасадець, селянин Черепеха, студент Орест Перебийніс тихо зняли шапки й схилили голови. Безпритульний велетенко теж підніс руку до голови, та, згадавши, що на нім немає шапки, ізняв з голови вошу.

XVII

«Їдьмо на станцію, — сказав селянин Черепаха. — Сідайте!..»

ЕПІЛОГ

Минуло десять років, і багато води уплигло озерами, Дінцем і Тридінчям. Дніпрельстан постачав дешеву електричну енергію. Селянин Черепаха варив собі курку в електричному казані і одночасно балакав телефоном з сільрадою про потребу негайно зробити дощ на посіви. Безпритульний велетенко, побувши в санаторії і в школі, зробився професором римського права і жив в однім місті-садку з інженером Перебийносом Орестом. Вони часто зустрічалися на тенісі й балакали про минулі часи, добрим згадуючи словом подорож у Слобожанську Швайцарію.

Дід по довгих мандрах повернувся на батьківщину, вмер і його поховали поруч з його собакою. Добрий древонасадець помирився з сином-велетенком і, приїжджаючи до нього в місто-сад, учився грати в лавн-теніс.

Тільки про одне я не зумію розповісти вам, любі читачі і ще любіші читачки, про те, що сталося з тираноборцем Доном Хозе Перейра, з ученим доктором Леонардо і прекрасною Альчестою після того, як скінчилася їхня подорож, я не можу вам нічого про це розповісти, бо ні Дона Хозе Перейра, ні доктора Леонардо, ні прекрасної Альчести ніколи не було на світі і вони не їздили ні в далекі степи, ні в Слобожанську Швайцарію.

Я їх вигадав.

ПІСЛЯСЛОВО

«...Отже, ландшафт не можна з достатнім успіхом трактувати в літературі в звичний описовий спосіб. Та коли б якийсь письменник напав би на думку пересунути взаємні ролі ландшафту і дієвих осіб, то це була б зовсім інша справа. Дієві особи, трактовані як прості картонні ляльки, як рухомі декорації, можуть, однак, надати потрібний рух ландшафтному описові (через природню тенденцію читача стежити за їхнім рухом, ніби вони є реальні живі люди), і таким способом «лянд-шафтне оповідання» могло б бути зроблене цілком читабельним. Але досі ніхто свідомо не ставив перед собою такої задачі».

Так! Любий серцю моєму читачу і ще миліша очам моїм читачко! Те, що ви зараз прочитали, є переклад англійської цитати, вміщеної перед книгою.

Зі скрухою на серці і не сміючи підвести очі свої, автор смиренно признається, що на протязі всього Прологу і всієї Подорожі нахабно водив вас, прекрасні читачу і читачко, за ваші (клясичні) носи. Автор удав, ніби він (як усякий порядний літератор) збирається

показати вам справжніх людей і справжні їхні мандри по декоративних місцях з табличками «Степ» і «Місця коло Коропових хуторів». Натомість автор цей, сильно бажаючи вам показати справжні ландшафти степів та лісостепів, змалював їх з усією серйозністю і щирістю, на які він був здатний, і для того не пошкодував ніяких зусиль.

Але, міркував автор, ні розумний читач, ні прекрасна читачка не схочуть читати про самі ландшафти і покинуть книгу, не допливши й до третьої сторінки. Тож автор удався до хитрощів.

Із декоративного картону він вирізав людські фігури, підклеїв під них дерев'яні цурпалки, грубо розмалював їх умовними фарбами, крізь картонні пупи протягнув їм дріт і весело засовав цими фігурами під палючим сонцем живого, справжнього степу й під вогким ризям справжніх яворів Слобожанської Швайцарії. А щоб читач, бува, не подумав, що фігури ті живі, автор у найпатетичніших місцях, розірвавши їм картонні груди, просував крізь них свою патлату голову, а подекуди (нехай сто разів вибачить йому розумний читач і прекрасна читачка) і просто поливав їх із театральної пожежної шланги холодною водою.

Отож, любі мої, не сердьтеся на дроти й картон, і патлату авторову голову, і на холодні душі, і на те, що фігури в безглуздому танці з'являються, зникають, повертаються до вас спиною і взагалі морочать вам голову своєю абсурдною поведінкою. Ніде не написано, що автор у літературному творі зобов'язався водити живих людей по декоративних пейзажах. Він може спробувати, навпаки, водити декоративних людей по живих і соковитих краєвидах.

І коли ви, розумний читачу і прекрасна читачко, не заснувши, прочитали до кінця цю книгу Пейзажу, то скільки ви б не сердились на автора за картонні і дротяні його фіглі, він уважає, що виконав свою задачу (хоча тепер і не зовсім певний, що варт було таку задачу перед собою встановляти). Тож а Dios! — прощайте — як кажуть еспанці.